

Investigating the Impact of Institutional Ownership Concentration on the Relationship between Board Independence and Audit Services Fees: Contraposition Supply & Demand Based Perspectives

Mohammad Hassani

*Corresponding author, Assistant Prof., Department of Accounting & Auditing, Faculty of Management, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail: m_hassani@iau-tnb.ac.ir

Hamideh Barkhordari

MSc., Department of Accounting & Auditing, Faculty of Management, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail: hamideh7599@yahoo.com

Abstract

Objective: This research analyzed the impact of institutional ownership concentration on the relation between board independence and audit services fees to distinguish between supply & demand based perspectives, and also misalignment effect & expropriation effect hypotheses.

Methods: Statistical analyses include 118 firms listed in the Tehran Securities & Exchange over the period 2013 to 2018; thereby, 708 firm-year observations have analyzed. Research hypotheses have investigated through multivariate regression models using panel data and generalized least squares method.

Results: According to the results, there is a meaningful and positive relationship between board independence and audit services fees. In addition, there is a meaningful and negative relationship between institutional ownership concentration and audit services fees. Findings show that institutional ownership concentration has meaningful and negative impact on the relation between board independence and audit services fees. Also, these results confirmed at the high level of board independence and high level of ownership concentration. Other findings show that there is no relationship between auditor size and audit services fees. While firm size, debt ratio, receivables and inventories ratios, and audit opinion have a meaningful and positive relationship with audit services fees; but, current ratio and return on assets have meaningful and negative relationship with audit services fees.

Conclusion: The positive relationship between board independence and audit services fees is consistent with the demand based perspective of auditing services and complementary approach; also, the negative relationship between institutional ownership concentration and audit services fees is consistent with the supply based perspective of auditing services and substitutive approach. Based on the findings, the negative impact of institutional ownership concentration on the relationship between board independence and audit services fees is consistent with the expropriation effect hypothesis. As a whole, the research results can be useful for financial information users in determining the effective factors on audit fees.

Keywords: Audit services fees, Board independence, Institutional ownership concentration, Supply & Demand based perspectives, Misalignment effect, Expropriation effect hypotheses.

Citation: Hassani, M., & Barkhordari, H. (2020). Investigating the impact of Institutional Ownership Concentration on the relationship between Board Independence and Audit Services Fees: Contraposition Supply & Demand Based Perspectives. *Accounting and Auditing Review*, 27(1), 32-59. (in Persian)

Accounting and Auditing Review, 2020, Vol. 27, No.1, pp. 32-59

DOI: 10.22059/acctgrev.2020.275931.1008123

Received: October 07, 2019; Accepted: Febru 29, 2020

© Faculty of Management, University of Tehran

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرستال جامع علوم انسانی

مطالعه تأثیر تمرکز مالکیت نهادی بر رابطه بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه خدمات حسابرسی: مقابله دیدگاه‌های مبتنی بر عرضه و تقاضا در قیمت‌گذاری خدمات حسابرسی

محمد حسنی

* نویسنده مسئول، استادیار، گروه حسابداری و حسابرسی، دانشکده مدیریت، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
رایانامه: m_hassani@iau-tnb.ac.ir

همیده برخورداری

کارشناس ارشد، گروه حسابداری و حسابرسی، دانشکده مدیریت، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: hamideh7599@yahoo.com

چکیده

هدف: در پژوهش حاضر، تأثیر تمرکز مالکیت نهادی بر رابطه بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه خدمات حسابرسی بررسی شده است تا جایگاه دیدگاه‌های مبتنی بر عرضه و تقاضای خدمات حسابرسی و همچنین جایگاه فرضیه‌های اثر جانشینی (بین مالکیت و کنترل) و مکمل (ریسک سلب مالکیت) مشخص شود.

روش: تحلیل‌های آماری پژوهش، بر اساس داده‌های استخراج شده از ۱۱۸ شرکت پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران، طی دوره زمانی ۶ ساله (۱۳۹۱ تا ۱۳۹۶) انجام شد که از ترکیب این داده‌ها، ۷۰۸ مشاهده شرکت – سال فراهم آمد. برای آزمون فرضیه‌های پژوهش از مدل‌های رگرسیون چندمتغیره داده‌های ترکیبی و روش حداقل مربعات تعیین یافته استفاده شده است.

یافته‌ها: طبق نتایج به دست آمده، رابطه معنادار و مثبتی بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه خدمات حسابرسی وجود دارد. افزون بر این، بین تمرکز مالکیت و حق الزحمه خدمات حسابرسی رابطه معنادار و منفی برقرار است. از طرفی، نتایج گویای تأثیر معنادار و منفی تمرکز مالکیت نهادی بر رابطه بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه خدمات حسابرسی است. این روابط هم در سطوح بالای استقلال هیئت مدیره و هم در سطوح بالای تمرکز مالکیت تأیید شدند. بر اساس شواهد، اندازه مؤسسه حسابرسی رابطه معناداری با حق الزحمه خدمات حسابرسی شرکت‌های نمونه ندارد. حق الزحمه خدمات حسابرسی شرکت‌ها با اندازه، نسبت بدھی، نسبت حساب‌های دریافتی و موجودی‌ها و اظهارنظر حسابرس رابطه معنادار و مثبتی برقرار می‌کند؛ اما رابطه بین حق الزحمه خدمات حسابرسی شرکت‌ها با نسبت جاری و بازده دارایی‌ها معنادار و منفی است.

نتیجه‌گیری: رابطه معنادار مثبت بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه خدمات حسابرسی، با دیدگاه مبتنی بر تقاضای خدمات حسابرسی و رویکرد مکمل انباطیق دارد. رابطه معنادار منفی بین تمرکز مالکیت و حق الزحمه خدمات حسابرسی با دیدگاه مبتنی بر عرضه خدمات حسابرسی و رویکرد جانشینی منطبق است و تأثیر معنادار و منفی تمرکز مالکیت نهادی بر رابطه بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه خدمات حسابرسی نیز، با دیدگاه اثر جانشینی بالقوه بین مالکیت و کنترل انباطیق دارد.

کلیدواژه‌ها: حق الزحمه خدمات حسابرسی، استقلال هیئت مدیره، تمرکز مالکیت نهادی، دیدگاه‌های مبتنی بر عرضه و تقاضای خدمات حسابرسی، رویکرد اثر جانشینی بین مالکیت و کنترل، رویکرد اثر ریسک سلب مالکیت.

استناد: حسنی، محمد؛ برخورداری، حمیده (۱۳۹۹). مطالعه تأثیر تمرکز مالکیت نهادی بر رابطه بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه خدمات حسابرسی: مقابله دیدگاه‌های مبتنی بر عرضه و تقاضا در قیمت‌گذاری خدمات حسابرسی. بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، ۱(۲۷)، ۳۲-۵۹.

مقدمه

طبق تعریف سازمان همکاری و توسعه اقتصادی^۱ (۱۹۹۹) راهبری شرکتی به مجموعه روابط بین مدیریت، هیئت‌مدیره، سهامداران و سایر ذی‌نفعان شرکت گفته می‌شود. بانک جهانی^۲ (۱۹۹۹) نیز چارچوبی را برای مطالعه راهبری شرکتی ارائه کرده است. در این چارچوب نیروهای درونی و بیرونی وجود دارند که مواجهه آنها با یکدیگر، بر رفتار و فعالیت شرکت‌ها تأثیر می‌گذارد. نیروهای داخلی، روابط بین بازیگران اصلی شرکت را بیان می‌کنند و نیروهای بیرونی، رفتار عوامل داخلی را نظم می‌بخشند. ویژگی‌های نیروهای داخلی و بیرونی روش‌های مختلفی را برای ایجاد دامنه‌ای از سیستم‌های راهبری شرکتی فراهم می‌کند که انعکاسی از ساختارهای بازار، سیستم‌های قانونی، مقررات و ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی هستند. حسابرسی، نمونه مشخص نیروهای بیرونی است که به عنوان حرفة مستقل و بخشی از سیستم نظارتی سهامداران شمرده می‌شود، وظیفه اعتباردهی به گزارش‌های مالی را دارد و به‌کمک آن می‌توان برای ذی‌نفعان اطمینان ایجاد کرد. در این راستا، ارزیابی حق‌الزحمه حسابرسی ارائه خدمات حسابرسی اهمیت خاصی دارد.

طبق برخی شواهد، راهبری شرکتی و از جمله ساختار مالکیت و مدیران مستقل، از طریق تأثیر بر مسئله نمایندگی، اندازه، ریسک و پیچیدگی شرکت، بر حق‌الزحمه حسابرسی تأثیر می‌گذارند. اهمیت این عوامل در هر کشوری متفاوت است (بن‌علی و لیسیج^۳، ۲۰۱۱). نتایج پژوهش‌ها، شواهد تجربی متفاوتی در خصوص تأثیر استقلال هیئت‌مدیره و تمرکز مالکیت بر حق‌الزحمه حسابرسی ارائه کرده‌اند. طبق دیدگاه مبتنی بر تقاضای حسابرسی، افزایش استقلال هیئت‌مدیره برای ایفای نقش نظارتی هیئت‌مدیره، مستلزم افزایش فشار برای دستیابی به اهداف حسابرسی است و رابطه مکمل و مثبتی بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی وجود دارد (اوسلویان^۴، ۲۰۰۰؛ کارسلو، هرمانسون، نیل و ریلی^۵، ۲۰۰۲؛ آبوت، پارکر، پیترز و راغوناندان^۶، ۲۰۰۳؛ هی، نچل و لینگ^۷، ۲۰۰۸؛ بوزک و دیا^۸، ۲۰۱۷؛ اما طبق دیدگاه مبتنی بر عرضه خدمات حسابرسی، بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی، رابطه جانشینی و منفی برقرار است (تسوی، جگی و گول^۹، ۲۰۰۱). در برخی پژوهش‌ها، نقش تعدیلگر تمرکز مالکیت بر رابطه بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی بررسی شده است. طبق دیدگاه تقاضای حسابرسی، در صورت وجود مالکیت متمرکز و افزایش ریسک مالکیت و تضاد منافع بین سهامداران عمده و اقلیت، نقش مدیران مستقل هیئت‌مدیره حمایت از حقوق سهامداران اقلیت است. در نتیجه، مالکیت متمرکز، بر رابطه بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی تأثیر مثبتی دارد (بوزک و دیا^{۱۰}، ۲۰۱۷). از طرفی، طبق دیدگاه عرضه حسابرسی، ترکیب هیئت‌مدیره و تمرکز مالکیت معیارهای جانشین جهت نظارت بر مدیریت هستند. مالکیت متمرکز با توانایی نظارت بر رفتار نادرست مدیران، رابطه مثبت بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی را کاهش می‌دهد (دسندر، آگویلرا، کرسپی و گارسیا سستونا^{۱۱}).

برخی مطالعات در شناسایی عوامل مؤثر بر حق‌الزحمه حسابرسی اقتصادهای در حال توسعه، به این واقعیت اذعان

1. Organisation for Economic Co-operation and Development

2. World Bank

4. O'Sullivan

6. Abbot, Parker, Peters & Raghunandan

8. Bozec & Dia

10. Bozec & Dia

3. Ben Ali & Lesage

5. Carcello, Hermanson, Neal & Riley

7. Hay, Knechel & Ling

9. Tsui, Jaggi & Gul

11. Desender, Aguilera, Crespi & García Cestona

دارند که این کشورها از لحاظ محیط نظارتی و تقاضا برای خدمات حسابرسی، وضعیت متفاوتی دارند. این موضوع، پیامدهایی برای تقاضای خدمات حسابرسی و حق الزحمه حسابرسی به دنبال دارد. با این حال، اثر برخی سازوکارهای راهبری شرکتی مانند استقلال هیئت مدیره و تمرکز مالکیت بر حق الزحمه حسابرسی، در اقتصادهای در حال توسعه مبهم است؛ به ویژه در صورت تمرکز بر دیدگاههای مبتنی بر عرضه و تقاضای خدمات حسابرسی و توجه به فرضیه‌های اثر جانشینی بالقوه بین مالکیت و کنترل و اثر ریسک سلب مالکیت، بررسی موضوع اهمیت دارد (بوزک و دیا، ۲۰۱۷). در برخی مطالعات داخلی، از جنبه‌هایی به بررسی عوامل مرتبط با حق الزحمه حسابرسی پرداخته شده و بر موضوعاتی مانند راهبردهای تجاری کسب و کار، سرمایه اجتماعی و سایر عوامل توجه شده است (صهباي قرقى، لارى دشتبياض و فکور ثقيه، ۱۳۹۸؛ مهريان پور، جندقى قمى و رجبىكى، ۱۳۹۷)؛ اما بر جنبه‌های استدلال نظری و تقابل دیدگاههای عرضه و تقاضای خدمات حسابرسی در بسیاری از مطالعات داخلی تمرکز نشده است. از این رو، توجه به دیدگاههای مختلف در زمینه تأثیر تمرکز مالکیت بر رابطه بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی مستقل، از جنبه‌های با اهمیت این پژوهش است. ساختار کلی مقاله شامل مبانی نظری و شواهد تجربی مطالعات پیشین، روش‌شناسی، مدل‌ها و متغیرها، یافته‌ها و در نهایت بحث و نتیجه‌گیری پژوهش است که در ادامه به تشریح هر یک از این بخش‌ها پرداخته می‌شود.

مبانی نظری پژوهش

افزایش اهمیت راهبری شرکتی و اعمال کنترل در گزارشگری مالی، از افزایش مسئولیت مدیران در رسیدگی به راهبری شرکتی در فرایند حسابرسی نشئت می‌گیرد. حسابرسان فعالیت‌های حسابرسی را انجام می‌دهند و باید با مدیران، هیئت مدیره و کمیته حسابرسی کار کنند تا سهامداران را از دریافت گزارشگری مالی با کیفیت بالا و حمایت از منافعشان مطمئن کنند (دستدر و همکاران، ۲۰۱۳). نتیجه پژوهش‌ها نشان داده است که راهبری شرکتی ضعیف با کیفیت پایین گزارشگری مالی و مشکل کنترل داخلی مرتبط است. کیفیت راهبری شرکتی بر ارزیابی ریسک کنترل و ذاتی اثر دارد و به موجب آن، بر ماهیت، زمان‌بندی و آزمون‌های حسابرسی تأثیر می‌گذارد. نظارت قوی به‌طور بالقوه، بودجه زمانی حسابرسی را کاهش می‌دهد، بی‌عیبی صورت‌های مالی را افزایش داده و افزایش کارایی حسابرسی را سبب می‌شود. ریسک حسابرسی به اثر متقابل ریسک ذاتی (ناشی از ویژگی‌های شرکت)، ریسک کنترل (مربوط به کیفیت کنترل داخلی) و ریسک عدم کشف (مربوط به شکست روش‌های حسابرسی در کشف اشتباههای با اهمیت) مرتبط است. مطابق چارچوب ریسک حسابرسی، راهبری شرکتی ضعیف، ارزیابی ریسک ذاتی و ریسک کنترل را افزایش می‌دهد. افزایش این ریسک‌ها بر بودجه زمانی حسابرسی تأثیر گذارد و افزایش حق الزحمه حسابرسی مستقل را باعث می‌شود (دستدر و همکاران، ۲۰۱۳). اینکه چگونه و با چه مبلغی می‌توان کار حسابرسی را انجام داد تا هم اطمینان معقولی برای ذی‌نفعان حاصل شود و هم به بازده کافی بینجامد، دغدغه ذهنی محققان است (نیک‌بخت و تنانی، ۱۳۸۹).

حق الزحمه حسابرسی، وجودی است که بابت دریافت خدمات حسابرسی و مطابق قرارداد یا توافق به مؤسسه حسابرسی پرداخت می‌شود. حق الزحمه حسابرسی بیشتر، محصل راهبری شرکتی قوی است که علامتی برای سرمایه‌گذاران و اعتباردهندگان مبنی بر اتكاپذیربودن صورت‌های مالی و کاهش ریسک محسوب می‌شود (کارسلو و همکاران، ۲۰۰۲). عوامل مختلفی بر حق الزحمه حسابرسی اثر می‌گذارد که طبق مبانی نظری، ویژگی‌های مؤسسه

حسابرسی و ویژگی‌های صاحب‌کار را شامل می‌شود (گریفین، لونت و سان^۱، ۲۰۱۰). حق‌الزحمه حسابرسان هم از دید مدیریت و سهامداران واحدهای در دست رسیدگی و هم از دید مؤسسه‌های حسابرسی اهمیت دارد. از دید مدیریت و سهامداران، گزارش حسابرسان که به ازای آن حاضر به پرداخت حق‌الزحمه حسابرسان می‌شوند، بسیار حائز اهمیت است؛ اما برای مؤسسه‌های حسابرسی، دو نکته در تعیین قیمت خدمات اهمیت دارد. نکته اول اینکه آنها باید به واحد مورد رسیدگی حق‌الزحمه‌ای اعلام کنند که متناسب با خدمات ارائه شده توسط آنها باشد و نکته دوم اینکه قیمت پیشنهادی باید بتواند با قیمت‌های پیشنهادی سایر مؤسسه‌های حسابرسی رقابت کند. قیمت خدمات حسابرسی از لحاظ نوع خدمات ارائه شده توسط حسابرس به ساختار مالی و اداری واحد در دست رسیدگی برمی‌گردد. در قسمت اول تعیین قیمت خدمات، حسابرسان با استفاده از تکنیک‌های حسابرسی مبتنی بر ریسک، می‌توانند حجم رسیدگی‌ها، بودجه زمانی لازم و همچنین نیروهای مورد نیاز در سطوح مختلف را برای کار مدنظر محاسبه کنند که با توجه به ساعات کار مورد نیاز در رده‌های مختلف و برآوردهای سایر هزینه‌ها، حق‌الزحمه مربوط به خدمات ارائه شده، مشخص می‌شود. ارزیابی قیمت خدمات در بخش دوم که حالت رقابتی دارد، به نظریه‌های اقتصادی مانند اقتصاد خرد و تخصیص منابع کمیاب اقتصادی برای پاسخ‌گویی به اشکال گوناگون تقاضا برمی‌گردد. در حرفه حسابرسی رقابت زیاد است و مؤسسه‌های حسابرسی مشتاق‌اند که صاحب‌کاران جدیدی بیابند. قضاؤت درباره پذیرش صاحب‌کار، از مراحل بحرانی اولیه در فرایند مدیریت ریسک مؤسسه‌های حسابرسی، از نظر خطرهای نشئت‌گرفته از دعاوی حقوقی و رسوایی‌های مرتبط با حرفه محسوب می‌شود. با رشد رقابت در حرفه، مؤسسه‌های حسابرسی به ضرورت ارائه خدمات با کیفیت بهتر و بهای کمتر پی برده‌اند. برای رقابت بر پایه‌ای غیر از کیفیت و متفاوت کردن خدمات، مؤسسه‌های حسابرسی به‌دبیال بهینه‌کردن حق‌الزحمه و بهترین پیشنهاد برای آن هستند. بدین ترتیب که هم درآمد خود را به حداقل برسانند و هم کار را در شرایط رقابتی از دست ندهند. به همین منظور، آگاهی از عوامل مؤثر بر حق‌الزحمه حسابرسی بسیار مفید است (کاسل، جیروکس، میرز و عمر^۲، ۲۰۱۲).

در مبانی نظری، چند فرضیه عمده برای نیاز به حسابرسی و تعیین حق‌الزحمه حسابرسی مطرح شده است. این فرضیه‌ها عبارت‌اند از: فرضیه مباشرت یا نمایندگی، فرضیه اعتباربخشی و فرضیه علامت‌دهی. در عمل، یک یا ترکیبی از این فرضیه‌ها ممکن است در مقایسه با بقیه، متناسب با موقعیت فرهنگی و محیط قانونی و قضایی، توجیه بهتری ارائه کند (لم^۳، ۱۹۹۸). فرضیه نمایندگی، ریشه تقاضا برای حسابرسی را تضاد منافع مدیران، سهامداران، اعتباردهندگان، اتحادیه‌های کارگری و غیره می‌داند و حسابرس به عنوان رابط می‌تواند هزینه نمایندگی نشئت‌گرفته از رفتار خودسرانه کارگزاران را کاهش دهد. مطالعات گوناگونی در زمینه هزینه نمایندگی و تقاضا برای حسابرسی با کیفیت و برانگیختن مدیران برای استفاده از حسابرسان شایسته با حق‌الزحمه‌های بیشتر انجام شده است (واتر و زیمرمن^۴، ۱۹۸۳). فرضیه نظارت، فراهم‌کننده شواهد کافی برای استفاده مدیران از خدمات حسابرسی با کیفیت بالاست (والاس^۵، ۱۹۸۷). طبق این دیدگاه، شرکت‌ها برای کاهش دعاوی حقوقی و انتقال مسئولیت داده‌های مالی به دیگران، ناچارند حسابرس مستقل و شایسته را پذیرند و برای این پذیرش، باید حق‌الزحمه حسابرسی پرداخت کنند. تقاضا برای خدمات حسابرسی با کیفیت

1. Griffin, Lunt & Sun

2. Cassell, Giroux, Myers & Omer

3. Lem

4. Watts & Zimmerman

5. Wallace

بالا، در چارچوب فرضیه علامتدهی نیز بررسی شده است (والاس، ۱۹۸۷). طبق این فرضیه، حسابرسان به کاهش تصمیم‌های نادرست در بازار سرمایه کمک می‌کنند و شرکت‌ها سعی می‌کنند حسابرس معتبری را برگزینند تا به بازار سرمایه نشان دهند که عملیات شرکت شفاف و مناسب است. سرمایه‌گذاران بالقوه نیز در تصمیم‌های سرمایه‌گذاری از این علائم استفاده می‌کنند (الم، ۱۹۹۸). توجیه این فرضیه برای قیمت‌گذاری خدمات حسابرسی بدین صورت است که مؤسسه‌های حسابرسی بزرگ و معتر، از صاحب‌کاران حق الزحمه بیشتری طلب می‌کنند؛ زیرا این مؤسسه‌ها از کیفیت و اعتبار چشمگیری برخوردارند و شفافیت و عملکرد مناسب‌تری را برای شرکت به ارمغان می‌آورند (فرانسیس، ۱۹۸۴). طبق فرضیه اعتباربخشی، حرفه حسابرسی ممکن است مدعی شود که در اعتباربخشی به نتایج صورت‌های مالی مسئولیتی ندارد؛ ولی سرمایه‌گذاران معتقدند که چنانچه در نتیجه استفاده از صورت‌های مالی گمراه‌کننده به آنها زیان وارد شود، حسابرسان باید توان آن را پردازنده و زیان آنها را جبران کنند. بنابراین، ممکن است در مواردی که سرمایه‌گذاران زیان می‌بینند، حسابرسان بازخواست شوند. در نتیجه، حسابرسان باید در قیمت‌گذاری خدمات خود این ریسک را لحاظ کنند و هرچه نتایج عملیات شرکتی ضعیفتر باشد، ریسک و حق الزحمه حسابرسی نیز افزایش می‌یابد (سیمونیک، ۱۹۸۴^۲).

حق الزحمه حسابرسی بیشتر، محصول راهبری شرکتی قوی است. اگر حق الزحمه حسابرسی زیاد باعث ارتباط اقتصادی بین حسابرس و صاحب‌کار شود، استقلال حسابرس کاهش می‌یابد و این حالت، ریسک اتکا به صورت‌های مالی صاحب‌کار را افزایش خواهد شد (کارسلو و همکاران، ۲۰۰۲). انتظار می‌رود که وجود راهبری شرکتی مناسب، بتواند از طریق اثر بر اندازه، ریسک و پیچیدگی واحد مورد حسابرسی، بر تقاضا برای حسابرسی مستقل واحد مورد حسابرسی اثرگذار باشد (هی و همکاران، ۲۰۰۸). مرور مبانی و پژوهش‌های انجام شده بیانگر این است که رابطه بین سازوکارهای راهبری شرکتی و حق الزحمه حسابرسی، مبنی بر دو رویکرد است: رویکرد جانشینی و رویکرد مکمل. رویکرد جانشینی بر این دلالت دارد که منابع جایگزینی کنترلی با حق الزحمه حسابرسی، رابطه معکوس دارند. این فرضیه به‌طور ضمنی بر سناریوی مشکل از تصمیم‌گیرنده فردی مبنی است که ریسک کل را حداقل کرده و می‌تواند نوعی توازن بین سازوکارهای کنترلی در شرکت ایجاد کند؛ به‌طوری که اگر یکی از آنها تقویت شود، دیگری ضعیف می‌شود. مطالعات مختلفی که روابط حسابرسی مستقل و دیگر منابع کنترلی را طبق دیدگاه جانشینی بررسی کرده‌اند، بر این باورند که تصمیم‌گیری در خصوص کاهش ریسک، به جایه‌جایی بالقوه بین یک منبع کنترلی با منبع کنترلی دیگر منجر می‌شود. در نتیجه، سازوکارهای راهبری شرکتی، از جمله کنترل‌های داخلی، به حق الزحمه حسابرسی کمتر می‌انجامد (هی و همکاران، ۲۰۰۸). طبق این رویکرد، راهبری بهتر، ریسک کنترل را کاهش داده و حق الزحمه حسابرسی کاهش می‌یابد (والاس، ۱۹۸۴؛ کوهن و هانو^۳؛ ۲۰۰۰؛ تسوی و همکاران، ۲۰۰۱؛ گریفین، لونت و سان^۴، ۲۰۰۸). از سوی دیگر، طبق مبانی نظری برخی مطالعات، ممکن است بین منابع کنترلی راهبری شرکتی رابطه مکمل وجود داشته باشد که به‌خاطر وجود سهامداران مختلف و بحث منافع و مخارج در تصمیم‌های فردی رخ می‌دهد. طبق دیدگاه مکمل، سازوکارهای

1. Francis

2. Simunic

3. Cohen & Hanno

4. Griffin, Lont, & Sun

راهبری شرکتی قوی‌تر و بهتر، بر کیفیت حسابرسی تأثیر دارند و تقاضا برای راهبری قوی‌تر، شرکت‌ها را ملزم می‌کند که در کنار سایر موارد، منابع کنترلی با کیفیت‌تری برای حسابرسی مستقل و حسابرسی داخلی فراهم کنند (هی و همکاران، ۲۰۰۸). طبق این رویکرد، مسئولیت حرفه‌ای و قانونی هیئت‌مدیره و ساختار مالکیتی با نیاز آنان به ارتباط مستقیم با محیط داخلی ترکیب شده و ممکن است موجب افزایش تقاضا برای حسابرسی شود و این موضوع سبب حق‌الزحمه حسابرسی می‌شود (اوسلیوان، ۲۰۰۰؛ کارسلو و همکاران، ۲۰۰۲؛ فان و وانگ^۱، ۲۰۰۵).

تمرکز بر نظریه نمایندگی سبب شده است که پذیرش جنبه‌های نظری مفید راهبری شرکتی بیشتر شود (دوریسین و پوزون، ۲۰۰۹). هیئت‌مدیره شرکت‌ها بخش مهم نظام راهبری شرکتی هستند، از این‌رو، بررسی ساختار هیئت‌مدیره و بررسی چگونگی عملکرد آنها اهمیت دارد (زهرا و پیرس، ۱۹۸۹؛ ویسبج و هرمالین، ۲۰۰۳). هیئت‌مدیره شرکت‌ها نقش مهمی در راهبری شرکتی بر عهده دارند. یکی از مصادیق ایفای مناسب این نقش، تمرکز بر سهم بیشتر مدیران مستقل در هیئت‌مدیره است. استقلال هیئت‌مدیره، یکی از ارکان راهبری شرکتی خوب قلمداد می‌شود؛ زیرا این موضوع به اعضای هیئت‌مدیره امکان می‌دهد که وظایف قانونی در زمینه نظارت بر مدیران شرکت را بهتر انجام دهند و به نحو بهتری از منافع سهامداران حمایت کنند (بوزک و دیا، ۲۰۱۷). با وجود توجه فعالان و قانون‌گذاران بازارهای مالی بر نقش استقلال هیئت‌مدیره، شواهد تجربی در زمینه استقلال هیئت‌مدیره تا حدی نامشخص است (دالتون، دیلی، ایلستراند و جانسون، ۱۹۹۸؛ ویسبج و هرمالین، ۲۰۰۳؛ براون، بیکس و ورهون، ۲۰۱۱). بحث‌های موجود بین قانون‌گذاران و تدوین‌کنندگان دستورالعمل راهبری شرکتی، مبین این است که استقلال هیئت‌مدیره در اثربخشی هیئت‌مدیره عامل کلیدی بهشمار می‌رود. استقلال هیئت‌مدیره به این معناست که عضو هیئت‌مدیره دارای وابستگی و منافع با اهمیتی در شرکت نباشد؛ از طرفی، وقتی عضو هیئت‌مدیره در استخدام شرکت باشد یا مدیر اجرایی شرکت یا شریک مؤسسه حسابرسی باشد که شرکت را حسابرسی می‌کند، آن عضو مستقل محسوب نمی‌شود. به نظر می‌رسد که مدیران غیراجرایی در مقایسه با مدیران اجرایی، به‌واسطه استقلالی که دارند، نقش نظارتی خود را برای نظارت بر عملکرد مدیران بهتر ایفا می‌کنند. نگاه مدیران مستقل به تصمیم‌ها و فعالیت‌های مدیریت شرکت‌ها بی‌طرفانه است (کاسنیک، ۱۹۸۷).

یکی از موضوعات شایان توجه در پژوهش‌ها، ارتباط بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی است. تفسیر موضوع مستلزم توجه به دیدگاه مبتنی بر تقاضا و عرضه خدمات حسابرسی است. طبق دیدگاه مبتنی بر تقاضا برای حسابرسی، افزایش استقلال هیئت‌مدیره برای ایفای نقش نظارتی هیئت‌مدیره، مستلزم افزایش فشار به‌منظور دستیابی به اهداف حسابرسی است. اعتباربخشی اضافه‌ای که هیئت‌مدیره برای به کارگیری حسابرس تقاضا می‌کند، زمانی توجیه‌پذیر است که منافع نهایی منتنسب به هیئت‌مدیره بیشتر از هزینه‌های نهایی حسابرسی باشد (کارسلو و همکاران، ۲۰۰۲). طبق این دیدگاه، بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی رابطه مکملی برقرار است (بوزک و دیا، ۲۰۱۷). برخی شواهد از وجود رابطه مثبت بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی حمایت کرده‌اند (اوسلیوان، ۲۰۰۰؛ کارسلو

1. Fan & Wong

2. Durisin & Puzone

3. Zahra & Pearce

4. Weisbach & Hermalin

5. Dalton Daily, Ellstrand & Johnson

6. Brown, Beekes & Verhoeven

7. Kosnik

و همکاران؛ ۲۰۰۲؛ آبوت و همکاران، ۲۰۰۳؛ هی و همکاران، ۲۰۰۸؛ بوزک و دیا، ۲۰۱۷). در حالی که طبق دیدگاه مبتنی بر عرضه، ممکن است رابطه جانشینی بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی وجود داشته باشد. طبق دیدگاه مبتنی بر عرضه که دیدگاه حسابرسان است، افزایش استقلال هیئت مدیره به مفهوم وجود محیط کنترلی قوی در شرکت است و به نظر می‌رسد این موضوع با کاهش ارزیابی حسابرس از ریسک کنترل همراه باشد. این فرایند سبب کاهش اعمال رویه‌های حسابرسی و کاهش حق الزحمه حسابرسی می‌شود. طبق این دیدگاه، انتظار می‌رود بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی رابطه منفی وجود داشته باشد (بوزک و دیا، ۲۰۱۷). طبق دیدگاه جانشینی، وجود مدیران غیر موظف ممکن است سبب کاهش نیاز به حسابرسی شود، زیرا هیئت مدیره خود نظارت دقیق اعمال می‌کند؛ اما طبق دیدگاه مکمل، مسئولیت حرفه‌ای قانونی هیئت مدیره با نیاز آنان به ارتباط مستقیم با محیط داخلی ترکیب شده و سبب افزایش تقاضا برای حسابرسی می‌شود؛ زیرا آنان انتظار دارند اعتبار و شهرتشان حفظ شود (هی و همکاران، ۲۰۰۸).

با توجه به این توضیحات، انتظار می‌رود رابطه استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی طبق دیدگاه مبتنی بر تقاضای خدمات حسابرسی و فرضیه مکمل، مثبت و طبق دیدگاه مبتنی بر عرضه خدمات حسابرسی و فرضیه جانشینی، منفی باشد. برای بررسی روابط متغیرها در چارچوب تقابل دیدگاه‌های نظری، فرضیه اول به شرح زیر طرح شده است:

فرضیه ۱. بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه خدمات حسابرسی رابطه معناداری وجود دارد.

در برخی پژوهش‌ها، هنگام بررسی رابطه بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی، به نقش ساختار مالکیت و تمرکز توجه شده است (دسندر و همکاران، ۲۰۱۳؛ بوزک و دیا، ۲۰۱۷). تمرکز مالکیت عبارت است از: چگونگی توزیع سهام بین سهامداران شرکت‌ها. تمرکز مالکیت دلالت بر آن دارد که چه میزان از سهام یک شرکت معین در اختیار تعداد محدودی از مالکان است. هرچه تعداد سهامداران کمتر باشد، مالکیت متمرکزتر است. به نظر می‌رسد الگوی مالکیت سهام شرکت‌ها عاملی مهم در توزیع حق الزحمه حسابرسی باشد (رحمان‌خان، محبوب‌حسین و صدیقی^۱، ۲۰۱۱). به عقیده برخی صاحب‌نظران، وجود سهامداران عمدۀ از یک سو زمینه‌ها و انگیزه‌های نظارت بر عملکرد مدیران را تقویت می‌کند. از طرفی، گاهی بدلیل بی‌انطباقی منافع و اهداف سهامداران بزرگ با منافع و انتظارات سهامداران خُرد، هزینه‌های کنترل و همسو کردن خواسته‌های سهامداران عمدۀ با منافع سایر سهامداران افزایش می‌یابد (دی‌آنجلو^۲، ۱۹۸۱). بیچاک و حمدانی^۳ (۲۰۰۹) دریافتند شرکت‌های دارای ساختار متمرکز مالکیت و به‌طور خاص مالکیت عمدۀ و کنترلی، در قیاس با شرکت‌های با مالکیت پراکنده، راهبری شرکتی متفاوتی نیاز دارند. در شرکت‌های با مالکیت متمرکز، موضوع مهم، بررسی این ریسک است که سهامداران کنترلی عمدۀ در قبال سهامداران اقلیت، رفتار فرصت‌طلبانه‌ای اعمال کنند (ریسک سلب مالکیت)؛ در حالی که به‌طور عمدۀ، موضوع اصلی که باید در کانون توجه قرار گیرد، ریسک ناشی از اقدامات فرصت‌طلبانه مدیران در قبال سهامداران است (ریسک مشکلات نمایندگی و تضاد منافع) (بوزک و دیا، ۲۰۱۷).

بر اساس مباحث مطرح در نظریه نمایندگی، دو اثر مختلف ناشی از تمرکز مالکیت در نظر گرفته شده است که شامل اثر جانشینی بالقوه بین مالکیت و کنترل‌های داخلی و اثر ریسک سلب مالکیت است. از یک سو، مالکیت متمرکز

1. Rahman Khan, Mahboob Hossain & Siddiqui
3. Bebchuk & Hamdani

2. DeAngelo

به معنای وجود قدرت بیشتر سهامداران عمدہ و کنترلی است که می‌تواند سبب نظارت بیشتر شود. سهامداران عمدہ و کنترلی، در نظام بخشیدن به رفتارهای مدیریت نقش مهمی دارند و این موضوع می‌تواند سبب کاهش هزینه نمایندگی شود. از سوی دیگر، مالکیت متمرکز سبب افزایش ریسک مالکیت سهامداران اقلیت خواهد شد. این ریسک زمانی اهمیت بیشتری می‌یابد که سهامداران عمدہ هم انگیزه و تمایل و هم توانایی سلب مالکیت از سهامداران اقلیت را دارند. این موضوع می‌تواند سبب افزایش هزینه نمایندگی شود. سهامداران عمدہ و کنترلی انگیزه و قدرت بیشتری برای نظارت بر مدیریت دارند. در چنین موقعیتی، تضادهای موجود بین مدیران و سهامداران را می‌توان از طریق نظارت مؤثر اعمال شده توسط سهامداران عمدہ و کنترلی کاهش داد. سهامداران عمدہ و کنترلی به اطلاعات مربوط خصوصی دسترسی دارند و با مدیریت در زمینه اتخاذ سیاست‌های شرکت مشارکت می‌کنند. حضور مالکان عمدہ می‌تواند به طور بالقوه، هزینه‌های نمایندگی ناشی از تضاد منافع بین مدیران و سهامداران را کاهش دهد. احتمال دارد که این مسئله، نیاز به نظارت مدیران توسط هیئت‌مدیره را نیز کاهش دهد. در نتیجه، طبق این دیدگاه، انتظار می‌رود مالکیت متمرکز بر رابطه بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی تأثیر منفی داشته باشد. به این ترتیب، ترکیب هیئت‌مدیره و تمرکز مالکیت، معیارهای جانشین یکدیگر برای نظارت بر مدیریت هستند. مالکیت متمرکز قادر است بر رفتارهای نادرست مدیران نظارت کند که در نتیجه، سبب کاهش رابطه مثبت بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی خواهد شد. از طرفی، مالکیت متمرکز می‌تواند سبب افزایش ریسک مالکیت و تضاد منافع بین سهامداران عمدہ و اقلیت شود. در نتیجه، الزام هیئت‌مدیره برای کنترل استفاده غیربهینه از منابع شرکت توسط سهامداران عمدہ و کنترلی، بیشتر نمود پیدا می‌کند. در این وضعیت، مدیران مستقل هیئت‌مدیره می‌توانند نقش با اهمیتی در راستای حمایت از حقوق مالکیتی سهامداران اقلیت ایفا کنند. در نتیجه، طبق این دیدگاه، انتظار می‌رود مالکیت متمرکز تأثیر مثبتی بر رابطه بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی داشته باشد. البته این امکان وجود دارد که هم‌راستایی منافع بین مالکان و مدیران، به‌واسطه زیان برآمده از افزایش ریسک مالکیت و تضاد منافع تحت الشاعع قرار گیرد. در چنین وضعیتی، ساختار مالکیت ممکن است نتواند اثر معناداری بر هزینه‌های نمایندگی شرکت داشته باشد. نقش مدیران مستقل، نظارت بر مدیران و سهامداران عمدہ کنترلی است. طبق این دیدگاه، انتظار می‌رود مالکیت متمرکز بر رابطه بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی بی‌تأثیر باشد. از طرفی، نبود رابطه بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی در شرکت‌های با مالکیت پراکنده، بیانگر این است که مشکلات نمایندگی بین سهامداران عمدہ و اقلیت، بیشتر از مشکلات نمایندگی بین سهامداران و مدیران است (بوزک و دیا، ۲۰۱۷).

انتظار می‌رود طبق دیدگاه عرضه و تقاضای خدمات حسابرسی، تمرکز مالکیت با حق‌الزحمه حسابرسی رابطه معنادار داشته باشد. همچنین تأثیر تمرکز مالکیت بر رابطه بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی، طبق رویکرد اثر جانشینی بین مالکیت و کنترل، منفی و طبق رویکرد اثر ریسک سلب مالکیت، مثبت است (بوزک و دیا، ۲۰۱۷). برای بررسی روابط متغیرها در چارچوب تقابل دیدگاه‌های نظری، دو فرضیه به شرح زیر مطرح می‌شود:

فرضیه ۲. بین تمرکز مالکیت و حق‌الزحمه خدمات حسابرسی رابطه معناداری وجود دارد.

فرضیه ۳. تمرکز مالکیت بر رابطه بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه خدمات حسابرسی تأثیر معناداری دارد.

پیشنه تجربی پژوهش

میتر، جگی و الحیال^۱ (۲۰۱۹) دریافتند که در شرکت‌های با مدیران بیش اطمینان، وجود هیئت مدیره اثربخش، سبب تقاضای بیشتر برای حسابرسی باکیفیت شده و حق الزحمه حسابرسی در این شرکت‌ها افزایش می‌یابد. باسیل^۲ (۲۰۱۸) نشان داد که استقلال هیئت مدیره، اندازه هیئت مدیره، جلسات حسابرسی و پشتکار حسابرس بر حق الزحمه حسابرسی تأثیر مثبتی دارند. هاراهاپ و پراستیو^۳ (۲۰۱۸) نشان دادند که مالکیت خارجی و دولتی بر حق الزحمه حسابرسی اثر مثبتی دارد؛ اما مالکیت مدیریتی بر حق الزحمه حسابرسی تأثیر منفی می‌گذارد.

فاروق، کاظم، اوسماء و لطیف^۴ (۲۰۱۸) دریافتند که هیئت مدیره اثربخش (اندازه، استقلال، دوگانگی وظایف، مالکیت و تلاش) با حق الزحمه حسابرسی رابطه مثبتی دارد؛ اما اثربخشی کمیته حسابرسی (اندازه، استقلال و تلاش) با حق الزحمه حسابرسی، رابطه منفی برقرار می‌کند. باروسو، چیراز و لیسیج^۵ (۲۰۱۸) نشان دادند در کشورهایی که نظریه سهامداران حاکم است، رابطه یو (U) شکلی بین سهامداران عمدۀ و حق الزحمه حسابرسی برقرار است؛ اما در کشورهایی که نظریه ذی‌نفعان حاکم است، رابطه یو شکل معکوسی بین سهامداران عمدۀ و حق الزحمه حسابرسی برقرار می‌شود. بوزک و دیا (۲۰۱۷) نشان دادند هنگامی که مالکیت در شرکت‌ها متتمرکز است، بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی رابطه مثبتی به وجود می‌آید. همچنین، وقتی بین حق رأی و حقوق جریان‌های نقدی مالکان فاصله باشد، رابطه استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی، قوی‌تر می‌شود.

کاسترو، پلیاس و سیلو^۶ (۲۰۱۵) نشان دادند که راهبری شرکتی، پاداش مدیران و حسابرسی بزرگ، بر حق الزحمه حسابرسی تأثیر می‌گذارند. اورهوقید و امنی^۷ (۲۰۱۴) نشان دادند که فعالیت و پشتکار هیئت مدیره، تجربه هیئت مدیره، اندازه هیئت مدیره، استقلال هیئت مدیره و استقلال کمیته حسابرسی بر حق الزحمه حسابرسی تأثیر مثبتی دارند. بن‌علی و لیسیج (۲۰۱۳) دریافتند که مالکیت دولتی تأثیر منفی و مالکیت نهادی تأثیر مثبتی بر حق الزحمه حسابرسی می‌گذارند؛ اما مالکیت خانوادگی بر حق الزحمه حسابرسی بی‌تأثیر است.

دسندر و همکاران (۲۰۱۳) دریافتند که وقتی مالکیت پراکنده است، خدمات حسابرسی و استقلال هیئت مدیره مکمل هم هستند، بنابراین، مالکیت متتمرکز و ترکیب هیئت مدیره در نظارت بر مدیریت، جانشین هم محسوب می‌شوند. همچنین بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی، ارتباط وجود دارد. وو^۸ (۲۰۱۲) دریافت که بین راهبری شرکتی و حق الزحمه حسابرسی، رابطه منفی وجود دارد. رحمان‌خان و همکاران (۲۰۱۱) به این نتیجه رسیدند که بین حق الزحمه حسابرسی و تمرکز مالکیت رابطه منفی وجود دارد.

لیفساتن، جاکوبی و فلداشتین^۹ (۲۰۱۰) به رابطه مثبت بین استقلال هیئت مدیره و پشتکار کمیته حسابرسی با حق الزحمه حسابرسی دست یافتند. لوتنیس و دیمیتروپولوس^{۱۰} (۲۰۱۰) بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی

1. Mitra, Jaggi & Al-Hayale
3. Harahap & Prasetyo
5. Barroso, Chiraz & Lesage
7. Urhoghde & Emeni
9. Lifschutz, Jacobi & feldshtein

2. Basil
4. Farooq, Kazim, Usman & Latif
6. Castro, Peleias & Silva
8. Wu
10. Leventis & Dimitropoulos

رابطه مثبتی گزارش کردند. گریفین و همکارانش (۲۰۰۸) دریافتند که راهبری شرکتی بهتر، حسابرسان را قادر می‌سازد که ریسک و حق‌الزحمه حسابرسی را کاهش دهد. بو و شارما^۱ (۲۰۰۸) بین راهبری شرکتی و حق‌الزحمه حسابرسی رابطه‌ای گزارش نکردند؛ البته به شواهدی دست یافتند که نشان می‌داد بین استقلال کمیته حسابرسی و حق‌الزحمه حسابرسی رابطه منفی وجود دارد. میترا، حسین و دیس^۲ (۲۰۰۷) به رابطه مثبتی بین مالکیت نهادی و حق‌الزحمه حسابرسی دست یافتند و رابطه بین مالکیت مدیران موظف و حق‌الزحمه حسابرسی را منفی گزارش کردند. یاتیم^۳ (۲۰۰۶) نشان داد که حق‌الزحمه حسابرسی با استقلال و جلسات هیئت‌مدیره و تخصص کمیته حسابرسی ارتباط مثبت دارد. فن و وانگ (۲۰۰۵) دریافتند که در برخی کشورهای آسیایی که شرکت‌هایی با مالکیت خانوادگی زیاد دیده می‌شود و قوانین حمایتی از سرمایه‌گذار قوی نیست، بین تمرکز مالکیت و حق‌الزحمه حسابرسی رابطه مثبت وجود دارد. بدارد و جانستون^۴ (۲۰۰۴) دریافتند که با وجود رفتارهای نامناسب مدیریت در گزارشگری مالی که سبب ریسک راهبری شرکت می‌شود، ساعت‌کار و حق‌الزحمه حسابرسی افزایش می‌یابد. کارسلو و همکاران (۲۰۰۲) نشان دادند که استقلال، سخت‌کوشی، تجربه و تخصص هیئت‌مدیره سبب می‌شود که آنها نقش نظارتی بهتری ایفا کنند. این هیئت‌مدیره با اصرار بر گسترش فعالیت‌های حسابرس، سبب می‌شود که حسابرسان فعالیت بیشتری را برنامه‌ریزی کرده و حق‌الزحمه بیشتری مطالبه کنند. تسوی و همکاران (۲۰۰۱) دریافتند که استقلال هیئت‌مدیره با حق‌الزحمه حسابرسی رابطه منفی دارد.

صالحی، لاری دشت‌بیاض و وظیفه‌دان (۱۳۹۸) نشان دادند که تغییر مدیرعامل و استقلال هیئت‌مدیره، بر حق‌الزحمه حسابرسی تأثیری نمی‌گذارد؛ اما تغییر رئیس هیئت‌مدیره، تأثیر منفی و تغییر وظایف مدیران موظف و غیرموظف تأثیر مثبتی بر حق‌الزحمه حسابرسی دارند. محسنی و بختیاری (۱۳۹۷) دریافتند که بین حق‌الزحمه حسابرسی و درصد اعضای غیرموظف هیئت‌مدیره، رابطه منفی و بین دوگانگی وظایف مدیرعامل و حق‌الزحمه حسابرسی رابطه مثبت وجود دارد. همچنین، وقتی مالکیت پراکنده است، رابطه بین دوگانگی وظایف مدیرعامل و حق‌الزحمه حسابرسی قوی‌تر می‌شود. مرادی و محقق (۱۳۹۶) دریافتند که بین رقابت بازار محصول و حق‌الزحمه حسابرسی، رابطه مثبت وجود دارد و سازوکارهای راهبری شرکتی (اندازه هیئت‌مدیره، استقلال هیئت‌مدیره، دوگانگی وظایف مدیرعامل، مالکیت نهادی، تمرکز مالکیت و حسابرس مستقل)، بر این رابطه تأثیر معکوس می‌گذارد. صادق‌ژاد و نونهال نهر (۱۳۹۶) دریافتند که بین سهامداران نهادی و هزینه حسابرسی رابطه وجود دارد؛ اما بین نسبت اعضای غیرموظف و هزینه حسابرسی ارتباطی مشاهده نکردند. لاری دشت‌بیاض و اورادی (۱۳۹۶) گزارش کردند که دوره تصدی مدیرعامل و جلسات هیئت‌مدیره بر حق‌الزحمه حسابرسی تأثیر مثبت و دانش مالی مدیرعامل و اندازه هیئت‌مدیره بر حق‌الزحمه حسابرسی تأثیر منفی می‌گذارد؛ اما استقلال هیئت‌مدیره بر حق‌الزحمه حسابرسی تأثیری ندارد. حساس‌بگانه، بروزیده، تقوی‌فرد و فرهمند سید‌آبادی (۱۳۹۵) دریافتند که گردش اجباری و اختیاری حسابرس، اندازه حسابرس و کیفیت مؤسسه حسابرسی بر حق‌الزحمه حسابرسی تأثیر مثبت دارند. بر اساس مطالعات یزدی (۱۳۹۵) با افزایش اندازه حسابرس، بر حق‌الزحمه حسابرسی افزوده می‌شود. در مقابل با افزایش مالکیت دولتی، حق‌الزحمه حسابرسی کاهش می‌یابد. مالکیت دولتی اثر کاهنده‌ای بر رابطه اندازه حسابرس و حق‌الزحمه حسابرسی دارد. همچنین مالکیت مدیریتی تأثیر مثبت و مالکیت نهادی تأثیر منفی بر حق‌الزحمه حسابرسی دارند. بحری‌ثالث، بهمنون

1. Boo & Sharma
3. Yatim

2. Mitra, Hossain & Deis
4. Bedard & Johnstone

و مددی زاده (۱۳۹۵) بین استقلال هیئت مدیره با حق الزحمه حسابرسی رابطه ای گزارش نکردند. از طرفی، بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی در شرکت های با نرخ مؤثر مالیاتی کمتر نیز، به رابطه ای دست نیافتند. رجبی، قربانی و شعبانی (۱۳۹۴) دریافتند که بین حق الزحمه حسابرسی، کیفیت سود و استقلال هیئت مدیره رابطه ای وجود ندارد. محمد آزادی و محمدی (۱۳۹۴) نشان دادند که بین مالکیت نهادی و حق الزحمه حسابرسی ارتباطی وجود ندارد؛ اما رابطه تمرکز مالکیت با حق الزحمه حسابرسی مثبت است. درخشی، بادآور نهندی و برادران حسن زاده (۱۳۹۴) دریافتند که تمرکز مالکیت و مالکیت دولتی تأثیر مثبت و مالکیت نهادی تأثیر منفی بر حق الزحمه حسابرسی دارند. خدادادی، قربانی و خوانساری (۱۳۹۳) نتیجه گرفتند که مالکیت خانوادگی و دولتی بر حق الزحمه حسابرسی اثرگذار است؛ اما مالکیت نهادی و مدیریتی بر حق الزحمه حسابرسی تأثیری نمی گذارد. ابراهیمی، پیوندی و فخار منش (۱۳۹۳) دریافتند که مالکیت نهادی تأثیر مثبتی بر حق الزحمه حسابرسی دارد؛ اما مالکیت مدیریتی بر حق الزحمه حسابرسی بی تأثیر است. ملکیان، احمدپور و طالب تبار آهنگر (۱۳۹۱) مشاهده کردند که حق الزحمه حسابرسی با اعضای غیر موظف هیئت مدیره رابطه منفی و با دوگانگی وظایف مدیر عامل رابطه مثبت دارد. همچنین، وقتی مالکیت پراکنده است، رابطه دوگانگی وظایف مدیر عامل و حق الزحمه حسابرسی رابطه منفی دارد. علوی طبری، رجبی و شهبازی (۱۳۹۰) دریافتند که حق الزحمه حسابرسی با مالکیت نهادی دولتی و شبهدولتی و نوع حسابرس رابطه مثبت دارد؛ اما با استقلال هیئت مدیره رابطه ای ندارد. حساس یگانه و داداشی (۱۳۸۸) دریافتند که ساختار هیئت مدیره، سهامدار عمده و سهامدار نهادی تأثیری بر حق الزحمه حسابرسی ندارند. رجبی و محمدی خشونی (۱۳۸۷) به رابطه منفی بین وجود سهامداران نهادی کنترلی با حق الزحمه حسابرسی دست یافتند.

روش‌شناسی پژوهش

داده ها با استفاده از صورت های مالی حسابرسی شده، یادداشت های توضیحی، گزارش هیئت مدیره و گزارش حسابرس از طریق نرم افزار ره آورد نوین و شبکه کمال، گردآوری شده اند. اندازه گیری متغیرها با استفاده از نرم افزار اکسل و تحلیل آماری با استفاده از نسخه ۹ نرم افزار ای ویوز صورت گرفت. جامعه آماری پژوهش، شرکت های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران طی سال های ۱۳۹۶ تا ۱۳۹۱ است. طبق شرایط زیر از روش حذف سیستماتیک برای غربال جامعه استفاده شد؛ بر این اساس، تعداد ۱۱۸ شرکت طی ۶ سال از جامعه آماری انتخاب شدند.

۱. شرکت های منتخب جزء بانک ها، بیمه ها، لیزینگ ها، هلدینگ ها و سرمایه گذاری ها نباشد.
۲. در طول دوره پژوهش، شرکت ها حضور مستمر و فعالی در بورس اوراق بهادار تهران داشته باشند.
۳. طی دوره پژوهش، سال مالی شرکت ها تغییر نکرده باشد.
۴. اطلاعات مربوط به حق الزحمه حسابرسی را افشا کرده باشند.

مدل های رگرسیون پژوهش و شرح متغیرهای آن

برای آزمون فرضیه های پژوهش، از مدل های رگرسیون چند متغیره مبتنی بر داده های ترکیبی و طبق مشاهده های شرکت - سال مندرج در جدول ۱ استفاده شده است. نحوه اندازه گیری متغیرهای پژوهش نیز در جدول ۲ مشاهده می شود.

جدول ۱. مدل‌های رگرسیون پژوهش

مدل فرضیه اول (رابطه بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه خدمات حسابرسی)

$$ASF_{i,t} = \alpha + \beta_1 BIND_{i,t} + \beta_2 SIZE_{i,t} + \beta_3 CR_{i,t} + \beta_4 ROA_{i,t} + \beta_5 DEBT_{i,t} + \beta_6 RECINV_{i,t} + \beta_7 ABIG_{i,t} + \beta_8 AOPN_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

مدل فرضیه دوم (رابطه بین تمرکز مالکیت و حق‌الزحمه خدمات حسابرسی)

$$ASF_{i,t} = \alpha + \beta_1 OCON_{i,t} + \beta_2 SIZE_{i,t} + \beta_3 CR_{i,t} + \beta_4 ROA_{i,t} + \beta_5 DEBT_{i,t} + \beta_6 RECINV_{i,t} + \beta_7 ABIG_{i,t} + \beta_8 AOPN_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

مدل‌های فرضیه سوم (تأثیر تمرکز مالکیت بر رابطه بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی)

$$ASF_{i,t} = \alpha + \beta_1 BIND_{i,t} + \beta_2 OCON_{i,t} + \beta_3 BINDH_{i,t} * OCON_{i,t} + \beta_4 SIZE_{i,t} + \beta_5 CR_{i,t} + \beta_6 ROA_{i,t} + \beta_7 DEBT_{i,t} + \beta_8 RECINV_{i,t} + \beta_9 ABIG_{i,t} + \beta_{10} AOPN_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

$$ASF_{i,t} = \alpha + \beta_1 BIND_{i,t} + \beta_2 OCON_{i,t} + \beta_3 BIND_{i,t} * OCONH_{i,t} + \beta_4 SIZE_{i,t} + \beta_5 CR_{i,t} + \beta_6 ROA_{i,t} + \beta_7 DEBT_{i,t} + \beta_8 RECINV_{i,t} + \beta_9 ABIG_{i,t} + \beta_{10} AOPN_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

جدول ۲. متغیرهای پژوهش و نحوه اندازه‌گیری آنها

اندازه‌گیری	شرح	نماد	نوع
از طریق لگاریتم طبیعی حق‌الزحمه حسابرسی شرکت‌ها محاسبه می‌شود.	حق‌الزحمه حسابرسی	$ASF_{i,t}$	وابسته
از طریق نسبت تعداد اعضای غیر موظف هیئت‌مدیره به تعداد اعضای هیئت‌مدیره اندازه‌گیری می‌شود.	استقلال هیئت‌مدیره	$BIND_{i,t}$	مستقل
اگر استقلال هیئت‌مدیره هر شرکت - سال بیشتر از میانگین نسبت متناظر در شرکت‌های صنعت در دست بررسی باشد، کد یک و در غیر این صورت کد صفر در نظر گرفته می‌شود.	سطح بالای استقلال هیئت‌مدیره	$BINDH_{i,t}$	مستقل
شاخص هر فیندال هیرشمن و برابر با جمع توان دو درصد مالکیت هر یک از مالکان نهادی است.	تمرکز مالکیت	$OCON_{i,t}$	تعدیل‌گر
اگر تمرکز مالکیت در هر شرکت - سال بیشتر از میانگین نسبت متناظر در شرکت‌های صنعت در دست بررسی باشد، کد یک و در غیر این صورت کد صفر در نظر گرفته می‌شود.	سطح بالای تمرکز مالکیت	$OCONH_{i,t}$	تعدیل‌گر
از طریق لگاریتم طبیعی درآمد فروش محاسبه می‌شود.	اندازه	$SIZE_{i,t}$	کنترلی
از طریق نسبت ارزش دفتری دارایی‌های جاری به ارزش دفتری بدھی‌های جاری اندازه‌گیری می‌شود.	نسبت جاری	$CR_{i,t}$	کنترلی
از طریق نسبت سود خالص عملیاتی به ارزش دفتری دارایی‌ها اندازه‌گیری می‌شود.	بازده دارایی‌ها	$ROA_{i,t}$	کنترلی
از طریق نسبت ارزش دفتری بدھی‌های بلندمدت به ارزش دفتری دارایی‌ها محاسبه می‌شود.	نسبت بدھی	$DEBT_{i,t}$	کنترلی
از نسبت جمع حساب‌های دریافتی و موجودی‌ها به ارزش دفتری دارایی‌ها به دست می‌آید.	دریافتی‌ها و موجودی‌ها	$RECINV_{i,t}$	کنترلی
اگر حسابرس سازمان حسابرسی باشد، یک و در غیر این صورت صفر در نظر گرفته می‌شود.	اندازه حسابرس		کنترلی
اگر حسابرس اظهارنظر مقبول ارائه کند، یک و در غیر این صورت صفر در نظر گرفته می‌شود.	اظهارنظر حسابرس	$AOPN_{i,t}$	کنترلی

انتخاب مدل‌ها و متغیرها با توجه به پیشینه‌های مطالعاتی حوزه عوامل مؤثر بر حق الزحمه حسابرسی صورت گرفته است و در این راستا، از میانی استدلالی پژوهش‌های باسیل (۲۰۱۸)، فاروق و همکاران (۲۰۱۸)، باروسو و همکاران (۲۰۱۸)، بوزک و دیا (۲۰۱۷)، کاسترو و همکاران (۲۰۱۵)، اورهوقید و امنی (۲۰۱۴)، دسندر و همکاران (۲۰۱۳)، وو (۲۰۱۲)، رحمان خان و همکاران (۲۰۱۱)، گریفین و همکاران (۲۰۱۰)، لیفشاتر و همکاران (۲۰۱۰)، لونتیس و دیمیتروپولوس (۲۰۱۰)، گریفین و همکاران (۲۰۰۸)، هی و همکاران (۲۰۰۸)، بو و شارما (۲۰۰۶)، یاتیم (۲۰۰۶)، هی، نچل و وانگ^۱ (۲۰۰۶)، فن و وانگ (۲۰۰۵)، کارسلو و همکاران (۲۰۰۲)، تسوی و همکاران (۲۰۰۱)، سیمونیک (۱۹۸۴) و برخی مطالعات داخلی مانند عباس‌زاده، قناد و بهسودی (۱۳۹۶)، حساس‌یگانه و همکاران (۱۳۹۵)، خدادادی و همکاران (۱۳۹۳)، ملکیان و همکاران (۱۳۹۱) بهره برده شده است.

در برخی از این مطالعات، ویژگی‌های شرکت و ویژگی‌های حسابرس در تعیین حق الزحمه حسابرسی بررسی شده‌اند. از این رو، متغیرهای اندازه، نسبت جاری، بازده دارایی‌ها، نسبت بدھی و نسبت دریافتی‌ها و موجودی‌ها در قالب ویژگی‌های شرکت و متغیرهای بزرگی اندازه حسابرس و اظهارنظر حسابرس در قالب ویژگی‌های مؤسسه حسابرسی مدد نظر قرار گرفته‌اند. همچنین، برای اجرای آزمون‌های تکمیلی به منظور بررسی روابط، تأثیر سطوح بالای استقلال هیئت مدیره و سطوح بالای تمرکز مالکیت در مدل‌های مجازی ارزیابی شده‌اند.

یافته‌های پژوهش

نتایج آمار توصیفی متغیرهای پژوهش، شامل میانگین، میانه، انحراف معیار، چولگی، کشیدگی و تعداد مشاهده‌ها در جدول ۳ درج شده است. نتایج بررسی متغیرهای مجازی، به دلیل ماهیت صفر و یک در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۳. آمار توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیرها	میانگین	میانه	انحراف معیار	چولگی	کشیدگی	مشاهده‌ها
$ASF_{i,t}$	۲۰/۵۷۴	۲۰/۵۴۷	۰/۸۴۹۰	-۰/۱۲۰۶	۳/۱۰۶۰	۷۰۸
$BIND_{i,t}$	۰/۶۷۶۳	۰/۶۰۰۰	۰/۲۰۳۹	-۰/۳۴۰۴	۲/۸۴۰۸	۷۰۸
$OCON_{i,t}$	۰/۵۵۹۳	۰/۵۷۷۶	۰/۲۳۶۵	-۰/۳۸۹۸	۲/۳۵۵۴	۷۰۸
$SIZE_{i,t}$	۲۷/۲۲۳	۲۷/۳۵۹	۱/۲۳۷۱	-۰/۱۵۰۵	۴/۷۰۳۲	۷۰۸
$CR_{i,t}$	۱/۳۹۶۴	۱/۲۱۹۹	۰/۷۴۰۱	۲/۰۶۰۵	۹/۴۲۶۹	۷۰۸
$ROA_{i,t}$	۰/۰۹۱۷	۰/۰۷۸۸	۰/۱۴۵۶	-۰/۱۹۱۳	۸/۳۶۵۳	۷۰۸
$DEBT_{i,t}$	۰/۰۸۳۳	۰/۰۴۶۷	۰/۱۰۴۷	۳/۴۴۴۵	۲۲/۲۴۳	۷۰۸
$RECINV_{i,t}$	۰/۵۰۵۶	۰/۴۹۸۷	۰/۲۰۴۳	-۰/۲۰۴۳	۲/۰۲۷۶	۷۰۸

1. Hay, Knechel & Wong

جدول ۴. نتایج توزیع متغیرهای مجازی پژوهش

کل مشاهده‌ها		مقدار يك		مقدار صفر		متغیرها
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۰۰	۷۰۸	۴۷/۶۰	۳۳۷	۵۲/۴۰	۳۷۱	$BINDH_{i,t}$
۱۰۰	۷۰۸	۵۲/۱۲	۳۶۹	۴۷/۸۸	۳۳۹	$OCONH_{i,t}$
۱۰۰	۷۰۸	۲۰/۴۸	۱۴۵	۷۹/۵۲	۵۶۳	$ABIG_{i,t}$
۱۰۰	۷۰۸	۴۶/۰۵	۳۲۶	۵۳/۹۵	۳۸۲	$AOPN_{i,t}$

حق‌الرحمه حسابرسی مشاهده‌های مورد بررسی، به طور میانگین ۲۰/۵۷۴ واحد لگاریتم طبیعی، میانه آن ۲۰/۵۴۷ و انحراف معیار ۰/۸۴۹ است. حق‌الرحمه حسابرسی چولگی منفی و کشیدگی مثبت دارد. میانگین نسبت اعضای مستقل هیئت‌مدیره ۰/۶۷۶۳، میانه آن ۰/۶۰ و انحراف معیار آن ۰/۲۰۳۹ است. استقلال هیئت‌مدیره چولگی منفی و کشیدگی مثبت دارد. نسبت استقلال هیئت‌مدیره در ۴۷/۶۰ درصد مشاهده‌ها بیشتر از میانگین نسبت متناظر در شرکت‌هاست. میانگین تمرکز مالکیت ۰/۵۵۹۳، میانه آن ۰/۵۷۷۶ و انحراف معیار آن ۰/۲۳۶۵ است.

تمرکز مالکیت چولگی منفی و کشیدگی مثبت دارد. تمایل شاخص به‌سمت ۱، بیانگر تمرکز مالکیت و تمایل شاخص به‌سمت صفر، گویای تنوع مالکیت است. درصد تمرکز مالکیت در ۵۲/۱۲ درصد مشاهده‌ها بیشتر از میانگین نسبت متناظر در شرکت‌هاست. حدود ۲۰/۴۸ درصد مشاهده‌ها توسط سازمان حسابرسی و ۷۹/۵۲ درصد مشاهده‌ها توسط سایر حسابرسان، حسابرسی شده است. در ۴۶/۰۵ درصد مشاهده‌ها، حسابرس اظهارنظر مقبول و در ۵۳/۹۵ درصد مشاهده‌ها حسابرس اظهارنظر نامقبول ارائه داده است.

میانگین اندازه شرکت‌ها ۲۷/۲۲۳ واحد لگاریتم طبیعی فروش است. دارایی‌های جاری شرکت‌ها، به‌طور میانگین ۱/۳۹۶۴ برابر بدھی‌های جاری است. سودآوری شرکت‌ها، به‌طور میانگین ۹/۱۷۱ درصد دارایی‌ها است. بدھی‌های بلندمدت شرکت‌ها، به‌طور میانگین ۸/۳۳۳ درصد دارایی‌هاست. حساب‌های دریافتی و موجودی شرکت‌ها، به‌طور میانگین ۵۰/۵۵ درصد دارایی‌هاست. اندازه، بازده دارایی‌ها و دریافتی‌ها و موجودی‌ها چولگی منفی و نسبت جاری و نسبت بدھی چولگی مثبت دارند. تمام متغیرهای کنترلی کشیدگی مثبت دارند.

نتایج آزمون همبستگی بین متغیرها در جدول ۵ درج شده است. طبق نتایج، همبستگی بین متغیرهای توضیحی به اندازه‌ای قوی نیست که سبب همخطی شود و می‌توان متغیرهای پژوهش را همزمان در مدل‌های رگرسیون آزمون کرد. نتایج بررسی نرمال بودن و پایایی متغیرها در جدول ۶ مشاهده می‌شود. طبق نتایج مندرج در جدول، احتمال آماره جارکو - برا برای حق‌الرحمه خدمات حسابرسی بیشتر از سطح خطای ۵ درصد است؛ این موضوع بیانگر نرمال بودن توزیع متغیر وابسته است. همچنین احتمال آماره تی آزمون ریشه واحد متغیرها، کمتر از سطح خطای ۵ درصد است؛ بنابراین متغیرهای پژوهش همگی پایا هستند و مشکل ریشه کاذب در متغیرها وجود ندارد.

جدول ۵. همبستگی متغیرهای پژوهش

$AOPN_{i,t}$	$ABIG_{i,t}$	$RECINV_{i,t}$	$DEBT_{i,t}$	$ROA_{i,t}$	$CR_{i,t}$	$SIZE_{i,t}$	$OCON_{i,t}$	$BIND_{i,t}$	$ASF_{i,t}$	همبستگی احتمال آماره تی	
									۱/****		
									--	$ASF_{i,t}$	
								۱/****	.۲۳۲۷	$BIND_{i,t}$	
								--	.*/****	$OCON_{i,t}$	
							۱/****	-.۱۰۶۷	-.۱۳۰۷	$SIZE_{i,t}$	
							--	.۰۰۴۵	.۰۰۰۵		
						۱/****	.۰۱۸۵۹	-.۰۲۸۷۱	.۰۸۰۲۵		
					--	.*/****	.*/****	.*/****	.*/****		
						۱/****	-.۰۱۴۱۸	-.۰۱۳۶۲	.۰۱۷۸۳	-.۰۱۵۹۹	
					--	.*/****	.*/****	.*/****	.*/****	$CR_{i,t}$	
						۱/****	.۰۵۱۹۶	.۰۰۴۲۵	.۰۰۷۹۵	.۰۱۵۵۳	-.۰۰۲۵۹
					--	.*/****	.۰۲۵۹۱	.۰۰۳۴۴	.*/****	.۰۴۹۰۷	
				۱/****	.*/****	.*/****	.*/****	.*/****	.*/****	$ROA_{i,t}$	
				--	.۰۰۰۹	-.۰۰۶۰۵	.۰۰۷۳۱	.۰۰۸۱۵	.۰۰۳۲	.۰۱۱۵۵	
				--	.۰۹۸۱۳	.۰۱۰۸۰	.۰۰۵۱۹	.۰۰۳۰۱	.۰۹۳۲۸	.۰۰۰۲۱	
				۱/****	-.۰۱۱۷۹	-.۰۰۲۴۰	.۰۰۲۴۴۸	.۰۱۲۲۷	.۰۰۸۰۶	-.۰۰۹۴۵	
				--	.۰۰۰۱۷	.۰۵۲۳۵	.*/****	.۰۰۱۱	.۰۰۳۲۰	.۰۰۱۱۸	
					.۰۱۰۹۰	.۰۱۳۵۲	.۰۰۱۵۰	-.۰۱۶۰۵	.۰۳۰۹۴	.۰۱۸۷۹	
					--	.۰۰۰۳۷	.۰۰۰۰۳	.۰۶۹۰۹	.*/****	.*/****	
				۱/****	-.۰۰۷۱۹	-.۰۰۱۵۴	.۰۰۲۲۶	.۰۰۲۵۶۵	.۰۰۹۸۲	.۰۱۲۲۲	
				--	.۰۰۵۶۰	.۰۶۸۱۹	.۰۵۴۹۰	.*/****	.۰۰۰۸۹	.۰۰۰۱۱	
										.۰۵۳۲۲	
										.*/****	

جدول ۶. نرمال بودن و پایایی متغیرهای پژوهش

متغیرها	آماره جارکو - برا	آماره آماره	آماره آماره	احتمال آماره	احتمال آماره	متغیرها
۷۰۸	.۰۰۴۵	۲/۰	۰۳۵۷۹	-۲۸/۲۰۱۱	-.۰۰۰۰۰	$ASF_{i,t}$
۷۰۸	۱۴/۴۲۵	۰/۰۰۷	۰/۰۰۰۷	-۶/۱۹۵۸۰	-.۰۰۰۰۰	$BIND_{i,t}$
۷۰۸	۳۰/۱۸۷	۰/۰۰۰۰۰	۰/۰۰۰۰۰	-۷۰/۰۶۳۱	-.۰۰۰۰۰	$OCON_{i,t}$
۷۰۸	۸۸/۲۴۶	۰/۰۰۰۰۰	۰/۰۰۰۰۰	-۲۸/۴۶۴۸	-.۰۰۰۰۰	$SIZE_{i,t}$
۷۰۸	۱۷۱۹/۵	۰/۰۰۰۰۰	۰/۰۰۰۰۰	-۲۰/۸۰۳۱	-.۰۰۰۰۰	$CR_{i,t}$
۷۰۸	۸۰۳/۵۱	۰/۰۰۰۰۰	۰/۰۰۰۰۰	-۱۶/۲۶۸۶	-.۰۰۰۰۰	$ROA_{i,t}$
۷۰۸	۱۲۲۳۲/۲	۰/۰۰۰۰۰	۰/۰۰۰۰۰	-۳۵/۹۲۷۲	-.۰۰۰۰۰	$DEBT_{i,t}$
۷۰۸	۲۷/۹۱۰	۰/۰۰۰۰۰	۰/۰۰۰۰۰	-۲۰/۶۲۹۲	-.۰۰۰۰۰	$RECINV_{i,t}$

نتایج بررسی الگوهای رگرسیونی چندمتغیره برای آزمون فرضیه‌های اول و دوم پژوهش، در دو جدول ۷ و ۸ و نتایج بررسی الگوی مدل‌های رگرسیونی چندمتغیره برای آزمون‌های تکمیلی فرضیه سوم پژوهش، در جدول‌های ۹ و ۱۰ درج شده است. طبق نتایج آزمون چاو، برحسب آماره‌های اف لیمر مدل‌ها ($7/5153$ ، $7/4910$ ، $7/4866$ و $7/5826$) و احتمال آنها ($0/0000$ ، $0/0000$ و $0/0000$) که کمتر از سطح خطای ۵ درصد هستند، استفاده از داده‌های ترکیبی (در مقایسه با داده‌های تلفیقی) مناسب است. طبق نتایج آزمون هاسمن برحسب آماره‌های کای‌دو مدل‌ها ($26/180$ ، $27/450$ ، $27/471$ و $22/204$) و احتمال آنها ($0/0010$ ، $0/0006$ و $0/0022$ و $0/0141$) که کمتر از سطح خطای ۵ درصد هستند، استفاده از روش اثرهای ثابت (در مقایسه با اثرهای تصادفی) مناسب است. طبق نتایج آزمون ناهمسانی واریانس باقی‌مانده‌ها طبق آماره نسبت درستنمایی با توزیع کای‌دو ($40/51$ ، $40/3/09$ و $40/4/02$ و $39/7/02$) و احتمال آنها ($0/0000$ ، $0/0000$ و $0/0000$ و $0/0000$) که کمتر از سطح خطای ۵ درصد هستند، استفاده از روش حداقل مربعات تعمیم‌یافته (در مقایسه با روش حداقل مربعات معمولی) مناسب است. طبق نتایج آماره‌های فیشر مدل‌ها ($56/297$ ، $53/894$ و $53/213$ و $52/739$) و احتمال آنها ($0/0000$ ، $0/0000$ و $0/0000$ و $0/0000$) که کمتر از سطح خطای ۵ درصد هستند، مدل‌های رگرسیون معنادار بوده و روابط خطی مشاهده می‌شود. آماره دورین - واتسون مدل‌ها ($1/7220$ ، $1/7178$ ، $1/7102$ و $1/7126$) طبق نتایج بررسی خودهمبستگی باقی‌مانده‌ها در آزمون بروش - پاگان که کمتر از سطح خطای ۵ درصد هستند، بیانگر آن است که باقی‌مانده‌ها استقلال دارند. طبق عامل تورم واریانس متغیرها که کمتر از ۵ است، بین متغیرهای توضیحی همخطی وجود ندارد. ضرایب تعیین تعديل شده مدل‌ها ($0/9072$ ، $0/9028$ و $0/9028$) حاکی از قدرت زیاد متغیرهای توضیحی برای تعیین حق‌الزحمه حسابرسی است.

جدول ۷. نتایج آزمون انتخاب الگوی مدل‌های رگرسیون بررسی فرضیه‌های پژوهش

مدل (۲)		مدل (۱)		آماره	شرح	آزمون
احتمال	مقدار	احتمال	مقدار			
$0/0000$	$7/4910$	$0/0000$	$7/5153$	اف لیمر	بررسی گزینش نوع داده‌های ترکیبی یا داده‌های تلفیقی	چاو
$0/0006$	$27/450$	$0/0010$	$26/180$	کای‌دو	بررسی گزینش نوع اثرهای ثابت یا اثرهای تصادفی	هاسمن
$0/0000$	$40/3/09$	$0/0000$	$40/5/15$	کای‌دو	بررسی همسانی واریانس باقی‌مانده‌ها	نسبت درستنمایی

آماره‌های تی استقلال هیئت‌مدیره در مدل‌های اول، سوم و چهارم ($2/7237$ ، $3/6110$ و $3/6958$) و احتمال آنها ($0/0003$ و $0/0002$ و $0/0002$)، کمتر از سطح خطای ۵ درصد به دست آمده و ضرایب تأثیر آنها مثبت است ($0/2732$ ، $0/0789$ و $0/0706$). در نتیجه، در تأیید فرضیه اول پژوهش، بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه خدمات حسابرسی رابطه مستقیمی وجود دارد. این یافته بر دیدگاه مبتئی بر تقاضا برای حسابرسی منطبق است که طبق آن، رابطه مکمل بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی برقرار است. بدین ترتیب، هرچه تعداد اعضای مستقل بیشتری در هیئت‌مدیره شرکت‌ها حضور داشته باشند، حق‌الزحمه خدمات حسابرسی شرکت‌ها افزایش می‌یابد. از طرفی، با کاهش نسبت اعضای مستقل هیئت‌مدیره شرکت‌ها، حق‌الزحمه خدمات حسابرسی شرکت‌ها کاهش می‌یابد.

جدول ۸. نتایج نهایی برآشش مدل‌های رگرسیون بررسی فرضیه‌های پژوهش

مدل رگرسیون ترکیبی با اثرهای ثابت به روش حداقل مربعات تعییم یافته										متغیرهای توضیحی	
مدل (۴)					مدل (۳)						
تورم واریانس	احتمال	آماره تی	خطای استاندارد	ضرایب	تورم واریانس	احتمال	آماره تی	خطای استاندارد	ضرایب		
-	۰/۰۰۰۵	۶/۶۰۱۵	۱/۵۹۲۲	۱۰/۵۱۱	-	۰/۰۰۰۵	۶/۲۲۴۹	۱/۵۲۳۴	۹/۴۸۳۱	C	
					۱/۳۷۸۵	۰/۰۰۶۶	۲/۷۷۳۷	۰/۱۰۰۳	۰/۲۷۳۲	BIND _{i,t}	
۱/۳۴۶۰	۰/۰۰۰۸	-۳/۳۷۵۱	۰/۰۸۷۵	-۰/۲۹۵۳						OCON _{i,t}	
۱/۲۱۳۴	۰/۰۰۰۵	۶/۷۶۴۷	۰/۰۵۵۶	۰/۳۷۵۹	۱/۲۹۸۴	۰/۰۰۰۵	۷/۶۲۳۶	۰/۰۵۳۸	۰/۴۱۰۳	SIZE _{i,t}	
۲/۲۲۷۶	۰/۰۰۰۶	-۲/۷۳۵۳	۰/۰۲۰۱	-۰/۰۵۴۹	۲/۱۵۹۷	۰/۰۰۸۰	-۲/۶۶۲۸	۰/۰۱۸۹	-۰/۰۵۰۴۴	CR _{i,t}	
۲/۱۴۸۶	۰/۰۰۰۵	-۶/۰۲۴۳	۰/۱۱۰۲	-۰/۶۶۴۰	۱/۸۸۱۰	۰/۰۰۰۵	-۶/۱۲۳۳	۰/۱۱۷۹	-۰/۷۲۱۷	ROA _{i,t}	
۱/۰۴۴۹	۰/۰۰۰۴	۳/۵۴۲۲	۰/۰۰۹۱۵۹	۰/۰۳۲۴	۱/۰۵۶۷	۰/۰۰۰۵	۴/۶۴۲۴	۰/۰۰۷۰	۰/۰۳۲۶	DEBT _{i,t}	
۱/۲۹۶۴	۰/۰۰۰۸	۲/۹۰۷۷	۰/۰۵۵۱	۰/۱۶۰۳	۱/۳۰۹۲	۰/۰۴۳۹	۲/۰۱۹۲	۰/۰۵۴۱	۰/۱۰۹۳	RECINV _{i,t}	
۱/۴۹۱۱	۰/۰۷۵۹	۰/۷۱۳۳	۰/۱۳۱۰	۰/۰۹۳۵	۱/۴۷۱۹	۰/۵۲۳۳	۰/۶۳۸۶	۰/۱۳۱۲	۰/۰۸۳۸	ABIG _{i,t}	
۱/۰۴۹۲	۰/۰۶۴۷	۱/۸۵۰۸	۰/۰۲۹۶	۰/۰۵۴۷	۱/۰۸۰۶	۰/۰۴۷۸	۱/۹۸۳۰	۰/۰۳۰۳	۰/۰۶۰۱	AOPN _{i,t}	
۵۳/۸۹۴		آماره فیشر			۵۶/۲۹۷					معناداری مدل	
۰/۰۰۰۵		احتمال آماره فیشر			۰/۰۰۰۵						
۰/۹۰۳۴		ضریب تعیین تبدیل شده			۰/۹۰۷۲					تولن توضیحی مدل	
۱/۷۱۷۸		آماره دوربین-واتسون			۱/۷۲۲۰					استقلال پسماندها	

مشاهده‌ها: ۱۱۸ شرکت در دوره زمانی ۶ ساله از ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۶ مشاهده شرکت - سال)

متغیر وابسته: $ASF_{i,t}$

آماره‌های تی تمرکز مالکیت در مدل‌های دوم، سوم و چهارم (-۳/۳۷۵۱، -۴/۰۶۵۴، -۲/۲۳۶۸) و احتمال آنها ($۰/۰۰۰۱$ ، $۰/۰۰۰۰۱$ ، $۰/۰۰۰۰۰۰$)، کمتر از سطح خطای ۵ درصد به دست آمده و ضرایب تأثیر آنها منفی است ($-۰/۲۹۵۳$ ، $-۰/۳۰۳۶$ و $-۰/۲۲۵۵$). در نتیجه، در تأیید فرضیه دوم پژوهش، بین تمرکز مالکیت و حق الزحمه خدمات حسابرسی رابطه معکوس وجود دارد. این یافته با دیدگاه میتبنی بر عرضه خدمات حسابرسی انتباق دارد که طبق آن، رابطه جانشینی بین تمرکز مالکیت و حق الزحمه حسابرسی برقرار است. به این ترتیب، هرچه مالکیت شرکت‌ها تمرکز بیشتر داشته باشد، حق الزحمه حسابرسی شرکت‌ها کاهش می‌یابد. از طرفی، با کاهش تمرکز مالکیت، حق الزحمه حسابرسی افزایش می‌یابد.

جدول ۹. نتایج آزمون انتخاب الگوی مدل‌های رگرسیون بررسی فرضیه‌های پژوهش

آزمون	شرح	آماره	مدل (۳)	مدل (۴)	احتمال	مقدار	آماره	آزمون
چاو	بررسی گرینش نوع داده‌های ترکیبی یا داده‌های تلفیقی	اف لیمر	۷/۴۸۶۶	۷/۵۸۲۶	۰/۰۰۰۰			
هاسمن	بررسی گرینش نوع اثرهای ثابت یا اثرهای تصادفی	کای دو	۲۷/۴۷۱	۲۲/۲۰۴	۰/۰۰۲۲			
نسبت درستنمایی	بررسی همسانی واریانس باقی‌ماندها	کای دو	۴۰۴/۵۱	۳۹۷/۰۲	۰/۰۰۰۰			

جدول ۱۰. نتایج نهایی برآش مدل‌های رگرسیون بررسی فرضیه‌های پژوهش

مدل رگرسیون ترکیبی با اثرهای ثابت به روشن حداقل مربعات تعیین یافته										متغیرهای توضیحی	
مدل (۴)					مدل (۳)						
تورم واریانس	احتمال	آماره تی	خطای استاندارد	ضرایب	تورم واریانس	احتمال	آماره تی	خطای استاندارد	ضرایب		
-	.0.....	6/6760	1/5896	10/612	-	.0.....	6/5798	1/6078	10/579	C	
1/۴۳۱۲	.0...002	3/6958	.0/0191	.0/0206	2/3549	.0/0003	3/6110	.0/0218	.0/0789	BIND _{i,t}	
۳/۱۵۹۶	.0/0258	-2/2368	.0/1008	-.0/2255	1/5265	.0/001	-4/0654	.0/0747	-.0/3036	OCON _{i,t}	
					2/4916	.0/0113	-2/5439	.0/1038	-.0/2642	BINDH _{i,t} * OCONH _{i,t}	
۳/۱۹۵۵	.0.....	-5/5672	.0/0310	-.0/1728						BIND _{i,t} * OCONH _{i,t}	
1/۲۴۵۸	.0.....	6/7026	.0/0559	.0/3746	1/2439	.0/000	6/7079	.0/0560	.0/3759	SIZE _{i,t}	
1/۷۳۶۱	.0/0056	-2/7815	.0/0203	-.0/0564	1/7281	.0/0034	-2/9449	.0/0194	-.0/0573	CR _{i,t}	
1/۶۱۴۸	.0.....	-5/7831	.0/1131	-.0/6539	1/6082	.0/000	-5/8225	.0/1119	-.0/6517	ROA _{i,t}	
1/۰۵۰۴	.0/0007	3/4256	.0/0100	.0/0344	1/0461	.0/0003	4/6144	.0/0094	.0/0342	DEBT _{i,t}	
1/۲۱۵۷	.0/0036	2/9237	.0/0529	.0/1546	1/2123	.0/0039	2/8969	.0/0525	.0/1519	RECINV _{i,t}	
1/۱۹۲۵	.0/4957	0/6816	.0/1293	.0/0881	1/2188	.0/4932	0/6857	.0/1310	.0/0898	ABIG _{i,t}	
1/۱۰۵۶	.0/0448	2/0113	.0/0293	.0/0588	1/1072	.0/0446	2/0131	.0/0294	.0/0592	AOPN _{i,t}	
۵۲/۷۳۹		آماره فیشر	۵۳/۲۱۳							معناداری مدل	
.0.....		احتمال آماره فیشر	.0/000								
.0/۹۰۲۸		ضریب تعیین تعديل شده	.0/۹۰۳۶							توان توضیحی مدل	
۱/۷۱۲۶		آماره دوربین-واتسون	۱/۷۱۰۲							استقلال پسماندها	

مشاهده‌ها: ۱۱۸ شرکت در دوره زمانی ۶ ساله از ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۶ (۷۰۸ مشاهده شرکت - سال)

متغیر وابسته: $ASF_{i,t}$

مقدار آماره تی تعامل سطح بالای استقلال هیئت‌مدیره با تمرکز مالکیت در مدل سوم (-۲/۵۴۳۹) و احتمال آن (۰/۰۱۱۳)، کمتر از سطح خطای ۵ درصد است و ضریب تأثیر آن منفی به دست آمده است (-۰/۲۶۴۲). از این رو، در تأیید فرضیه سوم پژوهش، تمرکز مالکیت در مشاهده‌های با سطح بالای استقلال هیئت‌مدیره، بر حق‌الزحمه حسابرسی تأثیر معکوسی دارد. همچنین، مقدار آماره تی تعامل استقلال هیئت‌مدیره با سطح بالای تمرکز مالکیت در مدل چهارم (-۵/۵۶۷۲) و احتمال آن (۰/۰۰۰۰) کمتر از سطح خطای ۵ درصد و ضریب تأثیر آن منفی است (-۰/۱۷۲۸). از این رو، در تأیید فرضیه سوم پژوهش، بین استقلال هیئت‌مدیره در مشاهده‌های با سطح بالای تمرکز مالکیت و حق‌الزحمه حسابرسی رابطه معکوسی وجود دارد. این نتایج با فرضیه اثر جانشینی بین مالکیت و کنترل داخلی انطباق دارد که طبق

آن، استقلال هیئت مدیره و تمرکز مالکیت، معیارهای جانشین در نظارت بر مدیریت‌اند. مالکیت متتمرکز قادر است که بر رفتارهای نادرست مدیران نظارت کند و مسبب تضعیف رابطه بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی شود.

بر اساس شواهد آزمون مدل‌های پژوهش، مقدار آماره‌های تی معیار نسبت جاری (۲/۶۶۲۸، ۲/۷۳۵۳، ۲/۹۴۴۹) و احتمال آماره هر یک (۰/۰۰۸۰، ۰/۰۰۶۴، ۰/۰۰۳۴ و ۰/۰۰۵۶) و آماره‌های تی معیار بازده دارایی‌ها (۰/۱۲۳۳، ۰/۰۲۴۳، ۰/۰۲۴۳ و ۰/۰۲۴۳) و احتمال آماره هریک (۰/۰۰۰۰، ۰/۰۰۰۰ و ۰/۰۰۰۰) کمتر از سطح خطای ۵ درصد به‌دست آمده است و رابطه معکوسی با حق الزحمه خدمات حسابرسی ایجاد کرده‌اند. اما آماره‌های تی معیار اندازه (۷/۶۲۳۶، ۷/۶۲۴۷، ۶/۷۶۴۷ و ۶/۷۰۲۶) و احتمال آماره آنها (۰/۰۰۰۰، ۰/۰۰۰۰ و ۰/۰۰۰۰)، آماره‌های تی معیار نسبت بدھی (۴/۶۴۲۴، ۴/۶۱۴۴، ۳/۵۴۲۲ و ۴/۶۲۵۶) و احتمال آماره هر یک (۰/۰۰۰۰، ۰/۰۰۰۴ و ۰/۰۰۰۳) و احتمال آماره هریک (۰/۰۴۳۹، ۰/۰۴۳۸، ۰/۰۰۳۸ و ۰/۰۰۳۹) و آماره‌های تی معیار اظهارنظر حسابرس (۲/۹۲۳۷ و ۰/۰۰۰۷)، آماره‌های تی معیار نسبت حساب‌های دریافتی و موجودی‌ها (۲/۰۱۹۲، ۲/۹۰۷۷ و ۰/۰۰۰۳) و احتمال آماره هر یک (۰/۰۴۷۸، ۰/۰۵۹۳، ۰/۰۴۴۶ و ۰/۰۴۴۸) که کمتر از سطح خطای ۵ درصد به‌دست آمده‌اند، با حق الزحمه حسابرسی شرکت‌ها رابطه مستقیم ایجاد کرده‌اند. به‌طور کلی، در شرکت‌هایی که بزرگ‌ترند، سطح بدھی بیشتری دارند، در حساب‌های دریافتی و موجودی‌هایشان پیچیدگی زیادی دارند و شرکت‌هایی که حسابرس برای اطلاعات مالی آنها اظهارنظر مقبول ارائه داده است، حق الزحمه خدمات حسابرسی بیشتر است. از سوی دیگر، در شرکت‌هایی که کوچک‌ترند، بدھی کمتری دارند، سطح حساب‌های دریافتی و موجودی‌ها پیچیده نیست و حسابرس اظهارنظر نامقبول ارائه داده است، حق الزحمه خدمات حسابرسی کمتر است. اما، آماره‌های تی معیار اندازه حسابرس (۰/۶۳۸۶، ۰/۷۱۳۳ و ۰/۶۸۵۷ و ۰/۶۸۱۶) و احتمال آماره هر یک (۰/۵۲۳۳، ۰/۴۷۵۹، ۰/۴۹۳۲ و ۰/۴۹۵۷) بیشتر از سطح خطای ۵ درصد به‌دست آمده است و رابطه معناداری با حق الزحمه حسابرسی ندارد.

بحث و نتیجه‌گیری پژوهش

در چارچوب نظری نظام راهبری شرکتی، نیروهای داخلی و بیرونی وجود دارند که مواجهه آنها با یکدیگر، بر رفتار و فعالیت شرکت‌ها تأثیر می‌گذارد. طبق برخی شواهد، بین حسابرسی مستقل و سایر سازوکارهای راهبری شرکتی رابطه وجود دارد. بررسی رابطه بین معیارهای راهبری شرکتی و حق الزحمه حسابرسی، بر اساس رویکرد جانشینی و مکمل امکان‌پذیر است. طبق رویکرد جانشینی، گرفتن تصمیم در خصوص کاهش ریسک، به جایه‌جایی بالقوه بین یک منبع کنترلی با منبع دیگر منجر می‌شود. طبق رویکرد مکمل، بهخاطر وجود سهامداران مختلف و لحاظ کردن منافع و مخارج در تصمیم‌های فردی، بین منابع کنترلی رابطه مکمل ایجاد می‌شود. همچنین بررسی روابط استقلال هیئت مدیره و تمرکز مالکیت با حق الزحمه حسابرسی، مستلزم توجه به دیدگاه مبتنی بر عرضه و تقاضای خدمات حسابرسی است. در ضمن، طبق نظریه نمایندگی، دو اثر مختلف تمرکز مالکیت بر رابطه بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی، شامل اثر جانشینی بالقوه بین مالکیت و کنترل و اثر ریسک سلب مالکیت است.

تأیید فرضیه اول پژوهش مبنی بر رابطه معنادار بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه خدمات حسابرسی با مبانی نظری دیدگاه مبتنی بر تقاضای خدمات حسابرسی و رویکرد مکمل انطباق دارد. دیدگاه مبتنی بر تقاضای خدمات حسابرسی بیانگر این است که مدیران مستقل تمایل دارند که برای ایفا نقش نظارتی خود تلاش بیشتری کنند، از این رو در جست‌وجوی دستیابی به اهداف حسابرسی هستند. طبق این دیدگاه، رابطه مثبتی بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی وجود دارد. همچنین طبق رویکرد مکمل، سازوکارهای راهبری شرکتی قوی‌تر و بهتر بر کیفیت حسابرسی تأثیر می‌گذارند و تقاضا برای راهبری قوی‌تر، شرکت‌ها را ملزم می‌کند که در کنار سایر موارد، منابع کنترلی باکیفیت‌تری برای حسابرسی مستقل و حسابرسی داخلی فراهم کنند (هی و همکاران، ۲۰۰۸). طبق این رویکرد، مسئولیت حرفه‌ای و قانونی هیئت‌مدیره و ساختار مالکیتی شرکت با نیاز آنان به ارتباط مستقیم با محیط داخلی ترکیب شده و موجب می‌شود که تقاضا برای حسابرسی مستقل افزایش یابد و این موضوع، حق‌الزحمه حسابرسی را افزایش می‌دهد (اوسلوبیان، ۲۰۰۰؛ کارسلو و همکاران، ۲۰۰۵؛ فان و وانگ، ۲۰۰۵). نتایج فرضیه اول پژوهش با نتایج پژوهش باسیل (۲۰۱۸)، فاروق و همکاران (۲۰۱۸)، بوزک و دیا (۲۰۱۷)، اورهوقد و امنی (۲۰۱۴)، دسندر و همکاران (۲۰۱۱)، لیفشاتز و همکاران (۲۰۱۰)، لونتیس و دیمیتروپولوس (۲۰۱۰)، گریفین و همکاران (۲۰۰۸)، یاتیم (۲۰۰۶)، کارسلو و همکاران (۲۰۰۰) مطابقت و با نتایج پژوهش‌های تسوی و همکاران (۲۰۰۱)، محسنی و بختیاری (۱۳۹۷)، صادق‌نژاد و نونهال‌نهر (۱۳۹۶)، لاری دشت بیاض و اورادی (۱۳۹۶)، رجبی و همکاران (۱۳۹۴)، ملکیان و همکاران (۱۳۹۱)، داروغه و پهلوان (۱۳۹۱)، علوی‌طبری و همکاران (۱۳۹۰) مغایرت دارد. دلیل مغایرت این است که آنان یا بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی به رابطه‌ای دست نیافته‌اند یا رابطه را منفی شناسایی کرده‌اند. طبق دیدگاه مبتنی بر عرضه، از دید حسابرسان افزایش استقلال هیئت‌مدیره، به مفهوم وجود محیط کنترلی قوی است و این موضوع با کاهش ارزیابی حسابرس از ریسک کنترل همراه است. این فرایند سبب کاهش اعمال رویه‌های حسابرسی و کاهش حق‌الزحمه حسابرسی می‌شود. طبق این دیدگاه، انتظار می‌رود بین استقلال هیئت‌مدیره و حق‌الزحمه حسابرسی رابطه منفی وجود داشته باشد (بوزک و دیا، ۲۰۱۷). طبق دیدگاه جانشینی، وجود مدیران غیرموظف ممکن است که نیاز به حسابرسی را کاهش دهد؛ زیرا هیئت‌مدیره نظارت دقیق اعمال می‌کند. طبق دیدگاه مکمل، مسئولیت قانونی هیئت‌مدیره با نیاز آنان به ارتباط مستقیم با محیط داخلی ترکیب شده و افزایش تقاضای حسابرسی را سبب می‌شود (هی و همکاران، ۲۰۰۸).

تأیید فرضیه دوم پژوهش مبنی بر وجود رابطه معنادار بین تمرکز مالکیت و حق‌الزحمه خدمات حسابرسی در انطباق با مبانی نظری دیدگاه مبتنی بر عرضه خدمات حسابرسی و رویکرد جانشینی است. طبق دیدگاه مبتنی بر عرضه خدمات حسابرسی، افزایش تمرکز مالکیت بهدلیل ایجاد محیط کنترلی قوی با کاهش ارزیابی حسابرس از ریسک کنترل همراه است. این امر سبب می‌شود که رویه‌های حسابرسی و حق‌الزحمه حسابرسی کاهش یابد. از این رو، انتظار می‌رود که بین تمرکز مالکیت و حق‌الزحمه حسابرسی رابطه منفی وجود داشته باشد. رویکرد جانشینی بر این دلالت دارد که منابع جایگزینی کنترلی با حق‌الزحمه حسابرسی رابطه معکوس ایجاد می‌کند. این فرضیه بر سناریوی متšکل از تصمیم‌گیرنده فردی مبتنی است که ریسک کل را حداقل کرده و نوعی توازن بین سازوکارهای کنترلی در شرکت ایجاد می‌کند؛ در حقیقت اگر یکی از آنها تقویت شود، دیگری ضعیف می‌شود. استدلال دیدگاه جانشینی این است که گرفتن تصمیم درباره

کاهش ریسک، به جایه جایی بالقوه بین منبع کنترلی با منبع کنترلی دیگر منجر می‌شود. راهبری بهتر، ریسک کنترل را کاهش می‌دهد و از حق الزحمه حسابرسی می‌کاهد (والاس، ۱۹۸۴؛ کوهن و هانو، ۲۰۰۰؛ تسو و همکاران، ۲۰۰۱؛ گریفین و همکاران، ۲۰۰۸). نتایج فرضیه دوم پژوهش با نتایج پژوهش‌های دسندر و همکاران (۲۰۱۱)، رحمان‌خان و همکاران (۲۰۱۱)، میترا و همکاران (۲۰۰۷)، رجبی و محمدی خشونتی (۱۳۸۷) مطابقت و با نتایج پژوهش‌های فن و وانگ (۲۰۰۵)، محمدآزادی و محمدی (۱۳۹۴)، درخشی و همکاران (۱۳۹۴)، حساس‌یگانه و داداشی (۱۳۸۸) مغایرت دارد.

تأثیر فرضیه سوم پژوهش مبنی بر تأثیر معنادار تمرکز مالکیت بر رابطه استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه خدمات حسابرسی و همچنین تأثیر روابط در سطح بالای تمرکز مالکیت و سطح بالای استقلال هیئت مدیره، با دیدگاه اثر جانشینی بالقوه بین مالکیت و کنترل منطبق است. طبق این دیدگاه، مالکیت متتمرکز، به معنی قدرت بیشتر سهامداران عمدۀ و کنترلی است که می‌تواند سبب نظارت بیشتر شود. سهامداران عمدۀ کنترلی، انگیزه و قدرت بیشتری برای نظارت بر مدیریت و نظم‌بخشیدن به رفتارهای مدیریت دارند. در چنین وضعیتی، تضادهای موجود بین مدیران و سهامداران را می‌توان از طریق نظارت مؤثر اعمال شده توسط سهامداران عمدۀ و کنترلی کاهش داد. حضور مالکان عمدۀ، به‌طور بالقوه سبب می‌شود که هزینه‌های نمایندگی برآمده از تضاد منافع بین مدیران و سهامداران کاهش یابد. این موضوع می‌تواند نیاز به نظارت هیئت مدیره را کاهش دهد. طبق این دیدگاه، انتظار می‌رود مالکیت متتمرکز بر رابطه بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی تأثیر منفی داشته باشد. نتایج فرضیه سوم پژوهش با نتایج پژوهش دسندر و همکاران (۲۰۱۱) مطابقت دارد؛ اما با نتایج پژوهش بوزک و دیا (۲۰۱۷) مغایر است. دلیل مغایرت این است که این پژوهش‌گران اعتقاد داشتند که مالکیت متتمرکز می‌تواند ریسک مالکیت و تضاد منافع بین سهامداران عمدۀ و سهامداران اقلیت را افزایش دهد. در نتیجه، الزام هیئت مدیره برای کنترل استفاده غیربهینه از منابع شرکت توسط سهامداران عمدۀ و کنترلی بیشتر نمود پیدا می‌کند. در این شرایط، مدیران مستقل هیئت مدیره باید نقش با اهمیتی برای حمایت از حقوق مالکیتی سهامداران اقلیت ایفا کنند. در نتیجه، طبق این دیدگاه، انتظار می‌رود مالکیت متتمرکز تأثیر مثبتی بر رابطه بین استقلال هیئت مدیره و حق الزحمه حسابرسی داشته باشد.

یکی از عوامل محدودیتی در اجرایی پژوهش حاضر، عدم افشاری حق الزحمه حسابرسی در برخی از شرکت‌ها بود که این مسئله، بر تعیین شواهد تجربی به برخی شرکت‌ها تأثیر می‌گذارد. با این حال، با توجه به ماهیت کاربردی پژوهش، به سهامداران، اعتباردهندگان، مدیران، حسابرسان و تحلیلگران پیشنهاد می‌شود به نتایج پژوهش حاضر در زمینه عوامل مؤثر بر حق الزحمه حسابرسی توجه کنند و از آنجا که حق الزحمه حسابرسی از معیارهای کیفیت حسابرسی و از جمله سازوکارهای راهبری شرکتی است، در خصوص اطمینان‌بخشی حسابرسی شرکت‌ها در تصمیم‌های خود دقت کنند. نتایج پژوهش، ضمن شناسایی عوامل مؤثر در تعیین حق الزحمه حسابرسی، برای مدیران شرکت‌ها و حسابرسان آنها نیز سودمند است؛ چرا که شاید بتوان با توجه به آن، الگوی مناسبی برای تعیین حق الزحمه‌های حسابرسی، طبق رویه‌های قانونی در بازار خدمات حسابرسی پیشنهاد کرد و از این راه اطمینان‌بخشی سازوکار حسابرسی با قابلیت اتکای بیشتری مورد توجه سایر گروه‌های ذی نفع قرار خواهد گرفت.

به محققان پیشنهاد می‌شود که نقش حسابران در کشف مدیریت و هموارسازی سود و تأثیر آن بر حق‌الزحمه حسابرسی را بررسی کنند. بررسی موضوع پژوهش با در نظر گرفتن حق‌الزحمه غیرعادی حسابرسی و همچنین بررسی نقش محیط اقتصاد کلان مانند وضعیت رونق یا رکود اقتصادی و عوامل مرتبط با اقتصاد خرد سطح شرکت‌ها، مانند وضعیت مالی آنها در ارتباط با موضوع پژوهش، از دیگر پیشنهادهای پژوهش است.

پیشنهاد می‌شود جایگاه دیدگاه‌های عرضه و تقاضای خدمات حسابرسی و فرضیه‌های جانشینی و مکمل در خصوص رابطه بین حق‌الزحمه خدمات حسابرسی با سایر ویژگی‌های هیئت‌مدیره شامل اندازه، تخصص مالی، جنسیت و فعالیت و همچنین سایر انواع مالکیت شامل مالکیت عمده، مدیریتی، دولتی و خانوادگی بررسی شود.

منابع

ابراهیمی، سید‌کاظم؛ پیوندی، محمود؛ فخارمنش، محمد رضا (۱۳۹۳). بررسی تأثیر ساختار مالکیت بر حق‌الزحمه حسابرسی و اظهارنظر حسابران مستقل. *حسابداری مالی*، ۶ (۲۴)، ۵۹-۷۸.

بحری ثالث، جمال؛ بهمنون، یعقوب؛ مددی‌زاده، ابراهیم (۱۳۹۵). تأثیر استراتژی مالیاتی جسورانه و ترکیب هیئت‌مدیره بر حق‌الزحمه حسابرسی. *دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، ۵ (۲۰)، ۱۳-۲۶.

حساس یگانه، یحیی؛ داداشی، ایمان (۱۳۸۸). تأثیر حاکمیت شرکتی بر تصمیم پذیرش صاحب‌کار و حق‌الزحمه حسابرسی. *حسابداری مدیریت*، ۲ (۱)، ۱-۱۰.

حساس یگانه، یحیی؛ بزریده، فرج؛ تقوقی‌فرد، محمد تقی؛ فرهمند سید‌آبادی، محمد (۱۳۹۵). بررسی تأثیر گردش اجباری مؤسسه حسابرسی بر حق‌الزحمه حسابرسی و رقابت در بازار حسابرسی. *بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۲۳ (۳)، ۳۳۳-۳۵۲.

خدادادی، ولی؛ قربانی، رامین؛ خوانساری، نیکو (۱۳۹۳). بررسی تأثیر ساختار مالکیت بر حق‌الزحمه حسابرسی. *حسابداری و حسابرسی*، ۲۱ (۱)، ۵۷-۷۲.

داروغه حضرتی، فاطمه؛ پهلوان، زهرا (۱۳۹۱). تأثیر سطوح مدیریت سود و استقلال هیئت‌مدیره بر هزینه حسابرسی در شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران. *حسابداری مدیریت*، ۵ (۱۵)، ۵۵-۵۷.

درخشی، رضا؛ بادآورن‌هنندی، یونس؛ برادران حسن‌زاده، رسول (۱۳۹۴). تأثیر ساختار مالکیت و ساختار مالی بر حق‌الزحمه حسابرسی. *دانش حسابرسی*، ۱۵ (۶۰)، ۹۳-۱۱۳.

رجی، روح‌الله؛ محمدی خشوئی، حمزه (۱۳۸۷). هزینه‌های نمایندگی از دید حاکمیت شرکتی و قیمت‌گذاری خدمات حسابرسی مستقل. *بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۱۵ (۴)، ۳۵-۵۲.

رجی، روح‌الله؛ قربانی، محمود؛ شعبانی، کیوان (۱۳۹۴). رابطه هزینه حسابرسی مستقل با کیفیت سود و استقلال هیئت‌مدیره در بورس اوراق بهادار تهران. *دانش حسابرسی*، ۱۵ (۵۹)، ۱۰۹-۱۲۶.

صادق‌نژاد، سعید؛ نونهال نهر، علی‌اکبر (۱۳۹۶). بررسی رابطه اندازه شرکت، سهامداران نهادی و استقلال هیئت‌مدیره با هزینه حسابرسی. *مجموعه مقالات دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و حسابداری*، تهران، مؤسسه آموزش عالی صالحان.

صالحی، مهدی؛ لاری دشت بیاض، محمود؛ وظیفه‌دان، نجمه (۱۳۹۸). بررسی رابطه بین تغییر مدیران و حق الزحمه حسابرسی. *دانش حسابرسی*، ۱۹(۷۴)، ۵۳-۷۵.

صهیبای قرقی، المیرا؛ لاری دشت بیاض، محمود؛ فکور ثقیه، امیرمحمد (۱۳۹۸). گزارش حسابرس و حق الزحمه حسابرسی: نقش راهبردهای کسب و کار. *بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۲۶(۴)، ۵۱۷-۵۴۳.

عباس‌زاده، محمدرضا؛ قناد، مصطفی؛ بهسودی، افسین (۱۳۹۶). رقابت در بازار محصول، معاملات با اشخاص وابسته و بهای خدمات حسابرسی. *بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۲۴(۱)، ۶۱-۸۰.

علوی طبری، سیدحسین؛ رجبی، روح‌الله؛ شهیازی، منصوره (۱۳۹۰). رابطه بین نظام راهبری و حق الزحمه حسابرسی مستقل شرکت‌ها. *دانش حسابداری*، ۲(۵)، ۷۵-۱۰۱.

لاری دشت بیاض، محمود؛ اورادی، جواد (۱۳۹۶). بررسی رابطه بین دوره تصدی و دانش مالی مدیرعامل با حق الزحمه حسابرسی. *بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۲۴(۱)، ۸۱-۱۰۲.

محسنی، عبدالرضا؛ بختیاری، عیسی (۱۳۹۷). رابطه سازوکارهای راهبری شرکتی و حق الزحمه حسابرسی. *مجموعه مقالات پنجمین کنفرانس ملی پژوهش‌های کاربردی در مدیریت و حسابداری*. تهران، انجمن مدیریت ایران.

محمدآزادی، زهرا؛ محمدی، اسفندیار (۱۳۹۴). مالکیت نهادی، تمرکز مالکیت و حق الزحمه حسابرسی. *دانش حسابرسی*، ۱۵(۶۰)، ۱۶۵-۱۷۶.

مرادی، محمد؛ محقق، فاطمه (۱۳۹۶). رقابت بازار محصول و حق الزحمه حسابرسی: با تأکید بر نقش حاکمیت شرکتی. *پژوهش‌های تجربی حسابداری*، ۷(۲)، ۳۳-۵۲.

ملکیان، اسفندیار؛ احمدپور، احمد؛ طالب‌تبار آهنگر، میثم (۱۳۹۱). بررسی رابطه بروخی از ساز و کارهای حاکمیت شرکتی، حق الزحمه حسابرسی و مالکیت شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران. *پژوهش‌های حسابداری مالی*، ۴(۴)، ۳۷-۵۰.

مهریان‌پور، محمدرضا؛ چندی قمی، محمد؛ رجب‌یکی، محمدعلی (۱۳۹۷). سرمایه اجتماعی و حق الزحمه حسابرسی. *بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۲۵(۲)، ۲۶۹-۲۸۸.

نیکبخت، محمدرضا؛ تنانی، محسن (۱۳۸۹). آزمون عوامل مؤثر بر حق الزحمه حسابرسی صورت‌های مالی. *پژوهش‌های حسابداری مالی*، ۲(۲)، ۱۱۱-۱۳۲.

یزدی، امیرحسین (۱۳۹۵). بررسی تأثیر مالکیت دولتی بر رابطه بین اندازه حسابرس و قیمت گذاری خدمات حسابرسی مستقل. *پایان‌نامه کارشناسی/رشد*. دانشکده مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال.

References

- Abbaszadeh, M.R., Ghannad, M., & Behsoodi, A. (2017). Product Market Competition, Related Party Transactions and Fee of Audit Services, *Journal of Accounting & Auditing Review*, 24(1), 61-80. (in Persian)
- Abbott, L.J., Parker, S., Peters, G.F., & Raghunandan, K. (2003). The Association between Audit Committee Characteristics and Audit Fees. *Auditing: Journal of Practice and Theory*, 22(2), 17-32.

- Alavi Tabari, S. H., Rajabi, R., Shahbazi, M. (2011). The Relationship Between Corporate Governance and Audit Fees. *Journal of Accounting Knowledge*, 2(5), 75-101. (in Persian)
- Bahri Sales, J., Behnemoon, Y., Madadizadeh, E. (2017). The effect of tax aggressiveness and board of director composition on audit fees, *Journal of Management Accounting & Auditing Knowledge*, 5(20), 13-26. (in Persian)
- Barroso, R., Chiraz Ben, A. & Cédric, L. (2018). Blockholders' Ownership and Audit Fees: The Impact of the Corporate Governance Model. *European Accounting Review*, 27(1), 149-172.
- Basil, A.N. (2018). Corporate governance and audit features: SMEs evidence. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 25(1), 163-179.
- Bebchuk, L.A., & Hamdani, A. (2009). The elusive quest for global governance standards, University of Pennsylvania. *Law Review*, 157(5), 1263-1317.
- Bedard, J.C., Johnstone, K.M. (2004), Earnings manipulation risk, corporate governance risk, and auditors' planning and pricing decisions. *The Accounting Review*, 79 (2), 277-304.
- Ben Ali, C., & Lesage, C. (2013). Audit pricing and nature of controlling shareholders: Evidence from France. *China Journal of Accounting Research*, 6(1), 21-34.
- Boo, E., & Sharma, D. (2008). Effect of Regulatory Oversight on the Association between Internal Governance Characteristics and Audit Fees. *Accounting and Finance*, 48 (1), 51-71.
- Bozec, R. & Dia, M. (2017). Monitoring function of the board and audit fees: contingent upon ownership concentration, *International Journal of Accounting & Information Management*, 25(1), 70-90.
- Brown, P., Beekes, W.A. & Verhoeven, P. (2011). Corporate Governance, Accounting and Finance: a review. *Accounting Finance*, 51(1), 96-172.
- Carcello, J.V., Hermanson, D.R., Neal, T.L. and Riley, R.R. (2002), Board Characteristics and Audit Fees. *Contemporary Accounting Research*, 19(3), 365-384.
- Cassell Cassell, C.A., Giroux, G.A., Myers, L.A., & Omer, T.C. (2012). The Effect of Corporate Governance on Auditor-Client Realignments. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 31(2), 167-188.
- Castro, W.B.L., Peleias, R.I., & da Silva, G.P. (2015). Determinants of Audit Fees: a Study in the Companies Listed on the BM & FBOVESPA, Brazil, *R. Cont. Fin. – USP*, São Paulo, 26(69), 261-273.
- Cohen, J., Gaynor, L.M., Krishnamoorthy, G. & Wright, A. (2011). The impact of auditor judgments of CEO influence on audit committee independence. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 30(4), 129-147.
- Cohen, J. R., & Hanno, D. M. (2000). Auditors' Consideration of Corporate Governance and Management Control Philosophy in Preplanning and Planning Judgments. *A Journal of Practice and Theory*, 19 (2), 133-146.

- Dalton, D.R., Daily, C.M., Ellstrand, A.E. & Johnson, J.L. (1998). Meta-analytic Reviews of Board Composition, Leadership Structure and Financial Performance. *Strategic Management Journal*, 19(3), 269-290.
- Darougheh Hazrati, F., Pahlevan, Z. (2015). The Impact of the level of earning management and audit fees an evidence from ISE. *Journal of Management Accounting*, 5(15), 55-67. (in Persian)
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor Size and Audit Quality. *Journal of Accounting and Economics*, 3(3), 183-199.
- Derakhshi, R., Badavar Nahandi, Y., Baradaran Hassanzadeh, R. (2015). The impact of ownership structure and financial structure on audit fees. *Journal of Audit Science*, 15(60), 93-113. (in Persian)
- Desender, K. A., Aguilera, R.V., Crespi-Cladera, R., & García Cestona, M.A. (2013). When Does Ownership Matter? Board Characteristics and Behavior. *Strategic Management Journal*, 34 (7), 823-842.
- Durisin, B., Puzone, F. (2009). Maturation of corporate governance research, 1993-2007: an assessment, *Corporate Governance: an International Review*, 17(3), 266-291.
- Ebrahimi, S.K., Peyvandi, M., Fakharmanesh, M.R. (2015). To Study the effect of company ownership structure on audit fee and opinion of independent auditors of companies, *Quarterly Financial Accounting Journal*, 6 (24), 59-78. (in Persian)
- Fan, J. P. H., & Wong, T. J. (2005). Do external auditors perform a corporate governance role in emerging markets? Evidence from East Asia. *Journal of Accounting Research*, 43 (1), 35-72.
- Farooq, M. U., Kazim, I., Usman, M., Ijaz Latif, M. (2018). Corporate Governance and Audit Fees: Evidence from a Developing Country. *Journal of Commerce and Social Sciences*, 12(1), 94-110.
- Francis, J.R. (1984). The effect of audit firm size on audit prices: a study of the Australian market. *Journal of Accounting and Economics*, 6(2), 133-51.
- Griffin, P. A., Lont, D. H., Sun, E. (2010). Agency Problems and Audit Fees: Further Tests of the Free Cash Flow Hypothesis. *Journal of Accounting & Finance*, 50(2), 321-350.
- Griffin, P.A. & Lontb, D.H. & Sunb, Y. (2008), Corporate Governance and Audit Fees: Evidence of Countervailing Relations. *Journal of Contemporary Accounting & Economic*, 4, 18-49.
- Harahap, J. O., & Prasetyo. A. B. (2018). Ownership structures and characteristics influence on audit fees. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 5(2), 160-167.
- Hassas Yeganeh, Y., Barzideh, F., Taghavifard, M.T., Farahmand Seyed Abadi, M. (2016). Investigating the impact of Mandatory Audit Firm Rotation on Audit Fee and Audit Market Competition. *Journal of Accounting & Auditing Review*, 23(3), 333-352. (in Persian)

- Hassas Yeganeh, Y., Dadashi, I., (2009). The impact of corporate governance on Client acceptance decisions and audit fees, *Journal of Management Accounting*, 2(1), 1-10. (in Persian)
- Hay, D.C., Knechel, W.R., & Ling, L. (2008). Evidence on the Impact of Internal Control and Corporate Governance on Audit Fees. *International Journal of Auditing*, 12(1), 9-24.
- Hay, D.C., Knechel, W.R., & Wong, N. (2006). Fees: A Meta-analysis of the effect of supply and demand attributes, *Contemporary Accounting Research*, 23(1), 141–191.
- Khodadadi, V., Ghorbani, R., Khansari, N. (2014), Investigating the Effect of Ownership Structure on Audit. *Journal of Accounting & Auditing Review*, 21(1), 57-72. (in Persian)
- Kosnik, R.D. (1987). Greenmail: A Study of Board Performance in Corporate Governance. *Administrative Science Quarterly*, 32(2), 163-185.
- Lam, K.C. (1998). *Risk Adjusted Audit Pricing: Theory and Empirical Evidence*. Ph.D thesis, University of Toronto.
- Lari Dasht Bayaz, M., Oradi, J. (2017). The Investigation of the Association between CEO Tenure and Financial Expertise to Audit Fee. *Journal of Accounting & Auditing Review*, 24(1), 81-102. (in Persian)
- Leventis, S., & Dimitropoulos, P.E. (2010). Audit Pricing, Quality of Earnings and Board Independence: The Case of the Athens Stock Exchange. *Advances in Accounting, Incorporating Advances in International Accounting*, 26, 325-332.
- Lifschutz, S., Jacobi, A., & Feldshtein, S. (2010). Corporate Governance Characteristics and External Audit Fees. *International Journal of Business and Management*, 5(3), 109-116.
- Malekian, E., Ahmadpour, A., Talebtabar Ahangar, M. (2013). The Relationship between Some Corporate Governance, Audit Fees and Ownership of Companies Listed in Tehran Stock Exchange. *Journal of Financial Accounting Researches*, 4 (4), 37-50. (in Persian)
- Mehrabanpour, M., Jandaghi Ghomi, M., Rajabbeiki, M.A. (2018), Social Capital and Audit Fees. *Journal of Accounting and Auditing Review*, 25 (2), 269-288. (in Persian)
- Mitra, S., Hossain, M., & Deis, D. R. (2007). The empirical relationship between ownership characteristics and audit fees. *Review of Quantitative Finance & Accounting*, 28(2), 257-285.
- Nikbakht., M. R., Tanani, M. (2013). Test of Factors Influencing Financial Audit Fees. *Journal of Financial Accounting Researches*, 2 (2), 111-132. (in Persian)
- Mitra, S., Jaggi, B., & Al-Hayale, T. (2019). Managerial overconfidence, ability, firm-governance & audit fees, *Review of Quantitative Finance & Accounting*, 52(3), 841-870.
- Mohammad Azadi, Z., Mohammadi, E. (2015). Institutional ownership, ownership concentration and audit fees. *Journal of Audit Science*, 15(60), 165-176. (in Persian)
- Mohseni, A., Bakhtiari, I. (2018). The Relationship between Corporate Governance Mechanisms and Audit Fees. *5th National Conference on Applied Research in Management and Accounting*, Tehran, Iranian Management Association. (in Persian)

- Moradi, M., Mohaghegh, F. (2017). Corporate Governance and the Relation between Product Market Competition and Audit Fees. *Journal of Empirical Research in Accounting*, 7 (2), 33-52. (in Persian)
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1999). *OECD Principles of Corporate Governance*, Meeting of the OECD Council at Ministerial Level.
- O'Sullivan, N. (2000). The Impact of Board Composition and Ownership on Audit Quality: Evidence From Large Uk Companies. *British Accounting Review*, 32 (4), 397-414.
- Rahman Khan, A., Mahboob Hossain, D., & Siddiqui, J. (2011). Ownership concentration and audit fees: The case of an emerging economy. *Advances in Accounting*, 27(1), 125-131.
- Rajabi, R., Ghorbani, M., Shabani, K. (2015). The Relationship between audit fees, earnings quality and board independence. *Journal of Audit Science*, 15(59), 109-126. (in Persian)
- Rajabi, R., Mohammadi Khoshouei, H. (2009). Agency Costs & Independent Audit Services Pricing. *Journal of Accounting & Auditing Review*, 15(4), 35-52. (in Persian)
- Sadegh Nejad, S., Nonahal Nahr, A.A. (2017). The Relationship between Firm Size, Institutional Ownership and Board Independence with Audit Fee. *The 2nd International Conference on Management and Accounting*. Tehran, Salehan Institute of Higher Education. (in Persian)
- Sahbay Ghorghi, E., Lari Dashtebayazi, M., & Fakoor Saghih, A.M. (2019). Auditor Reporting and Audit Fees: The role of Business Strategies. *Journal of Accounting and Auditing Review*, 26 (4), 517-543. (in Persian)
- Salehi, M., Lari Dasht Bayaz, M., Vazifehdan, N. (2019). The Relationship between managers rotation and audit fees. *Journal of Audit Science*, 19 (74), 53-75. (in Persian)
- Simunic, D. A. (1984). Auditing, consulting and auditor independence. *Journal of Accounting Research*, 22(4), 679-702.
- Tsui, J., Jaggi, B., & Gul, F. (2001), CEO domination, discretionary accruals and audit fees, *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, 16(2), 189-207.
- Urhoghide, R., Emeni, F. K. (2014). Corporate Governance and Audit Fee Determination in Nigeria. *ESUT Journal of Accountancy*, 5 (2), 101-108.
- Wallace, W. (1987). The Economic Role of the Audit in Free and Regulated Market. *A Review, Research in Accounting Regulation*, 1, 7-34.
- Wallace, W. A. (1984). *A Time Series Analysis of the Effect of Internal Audit Activities on External Audit Fees*. Altamonte Spring, FL: The Institute of Internal Auditors.
- Watts, R. L., & Zimmerman, J. L. (1983). Agency problems, auditing, and the theory of the firm: some evidence. *Journal of Law and Economics*, 26(3), 613-633.
- Weisbach, M.S., & Hermalin, B.E. (2003). Boards of directors as an endogenously determined institution: a survey of the economic literature. *Economic Policy Review*, 9(1), 7-26.
- World Bank. (1999). Corporate Governance: Framework for Implementation, Overview, www.worldbank.org

- Wu, X. (2012). Corporate governance and audit fees: Evidence from companies listed on the Shanghai Stock Exchange. *China Journal of Accounting Research*, 5(4), 321-342.
- Yatim, P. (2006). *Internal Governance Structures, Board Ethnicity and External Audit Fees of Malaysian Listed Firms*. Dissertation for the Ph.D. Degree.
- Yazdi, A.H. (2017). *The effect of Governmental Ownership on the relationship between Auditor Size and Audit Services Pricing*. Master Thesis in Accounting, Islamic Azad University, Tehran North Branch. (in Persian)
- Zahra, S.A., & Pearce, J.A. (1989). Board of directors and corporate financial performance. *Journal of Management*, 15(2), 291-334.

